

DE VAN HET **LOKAAL** **INRICHTING BESTUUR**

I Beleving en gebruik van raadszalen,
collegelokalen en kantoren

Vincent van Stipdonk
Raimon Leeuwenburg
Hester Tjalma

VOORWOORD

De aandacht voor inrichting, design en vormgeving bevindt zich op een ongekend hoogtepunt. Woonprogramma's zijn niet meer uit het televisie-aanbod weg te denken. Duizenden mensen kijken graag hoe Frans Bauer woont en leeft. In het programma Cribbs op MTV tonen welgestelde artiesten trots hoe fantastisch ze wonen. Het aanbod van woonmagazines is nauwelijks te overzien. Mensen willen iets uitdrukken via hun eigen huis en tuin. Laat zien hoe je woont en ik zeg je wie je bent. Dat geldt niet alleen voor de huiskamer, maar ook voor de werkplek. Een prettige werkplek doet wonderen voor de motivatie. Tegelijk willen bestuurders van bedrijven dat hun inrichting de eigen kernwaarden uitstraalt. Is de inrichting sober of juist bijzonder creatief? Kiest men voor een praktische werkplek of een kantoor met uitstraling?

Deze vragen heeft SGB0 zelf ook moeten beantwoorden. Begin 2009 gaan we verhuizen naar de Korte Houtstraat 20 a-b in Den Haag, waar we onze nieuwe werkplek creëren. Alle medewerkers konden meedenken over de nieuwe inrichting. Aan welke eisen moeten de werkplekken voldoen? Hoe wordt onze creativiteit gestimuleerd? Welke faciliteiten zijn nodig? Welke uitstraling willen we hebben? Uit de grote betrokkenheid van iedereen blijkt dat inrichting belangrijk is. Uit de grote verscheidenheid aan ideeën blijkt dat inrichting niet eenduidig is.

Ikzelf wil als directeur bijvoorbeeld geen bureau in mijn kamer, maar een vergadertafel om aan te werken. Als ik er niet ben, is dat voor mijn medewerkers een prima plek om te brainstormen. Ook dat past bij de kernwaarden van SGB0.

Het inrichten van ons nieuwe kantoor maakte ons nieuwsgierig naar de werkplek van andere mensen die net als wij hart voor het openbaar bestuur hebben. In ons werk komen wij graag bij de mensen op het werk. En soms kijken we onze ogen uit. Via dit boek kunt u met ons meekijken. U kunt lezen en zien hoe in tien gemeenten de werkplekken van raadsleden, collegeleden en ambtenaren zijn ingericht, maar ook hoe mooi onze nieuwe werkplek is geworden. We laten u graag zien hoe en waar we (een deel van) ons werk doen. Ook laten we u graag meegenieten van de mooie, aparte, moderne, praktische, juist niet praktische en historische werkplekken die we tegenkwamen in tien gemeenten.

Ik hoop dat dit boek u inspireert en enthousiasmeert! Ik wens u veel leesplezier.

Mariëtte Glim, Directeur SGB0

COLOFON

Uitgave:	SGB0, december 2008
Auteurs:	V.P. van Stipdonk R. Leeuwenburg H. Tjalma
Foto's:	Janssen & De Kievith Fotografie, behalve de foto's van Den Bosch (gemeente Den Bosch) en Hilversum (A. den Dikken en V.P. van Stipdonk)
Vormgeving en productie:	Berg Kleijn Communicatie
Drukwerk:	Drukkerij Stimuka
ISBN:	978-90-812655-3-9

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	
Inleiding	6
1. Een beknopte geschiedenis van het gemeentehuis	9
2. De inrichting van het lokaal bestuur	13
Hoofdvestiging van de gemeente	14
Uitdrukking van politiek gezag	15
Kantoor van de gemeente	16
Beleving van ruimten	19
INTERMEZZO	De kantine
	22
3. Kantoren	23
Het nieuwe werken	24
Den Bosch: thuis in het Nieuwe Kantoorleven	27
Bos en Lommer: opgeruimder sinds de ontruiming	33
Rozendaal: een kleine geschiedenis	39
Alphen aan den Rijn: bekijk het maar	45
INTERMEZZO	SGBO
	51
4. Collegekamers	55
Een tafel met goede stoelen	56
Almelo: een Oud ontwerp	57
Hilversum: een esthetisch regime	61
Hof van Twente: een nuchter inzicht	67
INTERMEZZO	Het virtuele gemeentehuis
	72
5. Raadszalen	73
Politieke bewegingen	74
Enkhuizen: het zit me al jaren niet lekker	77
Zuidoost: formeler en dual	83
Oegstgeest: stoelendans zonder einde	89
INTERMEZZO	De koffiekamer
	97
Uitleiding	98
Dankwoord	102
Literatuur	104

INLEIDING

Hoe uniek Nederlandse gemeenten stuk voor stuk ook zijn, één ding hebben ze gemeen: ze hebben een gemeentehuis. Soms heet het stadhuis (Vlissingen, Rotterdam), stadskantoor (Culemborg, Breda) of raadhuis (Amstelveen, Hilversum) en in Hof van Twente is het onderdeel van het gemeenschapshuis.

Een gemeentehuis is een multifunctioneel gebouw avant la lettre. Het is een representatieve plek, waar je kunt trouwen en waar 'het' gemeentebestuur gezag aan ontleent. Het is een winkel waar je producten kunt aanschaffen, variërend van paspoorten tot bezoekersparkeerkaarten. Het is ook simpelweg een werkplek voor ambtenaren, collegeleden en raadsleden.

Dit boek gaat niet over bouwstijlen, architectuur, vallende wethouders, bouwprocessen of kostenoverschrijdingen. Het gaat ook niet over bedrijfsvoering of dienstverleningsconcepten. Daarover is al veel geschreven. Dit boek gaat over de beleving van gebruikers van drie ruimten: raadszalen, collegekamers en kantoren.

Daarbij hebben wij een kwalitatieve, illustratieve benadering gekozen. Er is geen groot onderzoek verricht naar hoe het ervoor staat met dé werkplek van ambtenaren, collegeleden en raadsleden. Wij kozen de diepte in plaats van de breedte. We zochten naar een goede mengeling van oude en nieuwe inrichtingen, inrichtingen waar hard aan gewerkt was en inrichtingen waar hard aan gewerkt gaat worden. Wij hebben tien gemeenten benaderd die zonder uitzondering graag meewerkten.

Met de gebruikers van de ruimten (zie dankwoord) voerden we levendige gesprekken die vaak enkele uren duurden. Voor ons en voor de gesprekspartners was het erg interessant om eens op een andere manier naar het werk en de werkplek te kijken. Wij hopen dat het enthousiasme doorklinkt in de volgende pagina's. We wilden weten hoe in de gemeentehuizen de werk- en vergaderruimten voor raad, college en ambtenaren zijn ingericht, welke gedachten over het werk daaraan ten grondslag liggen en hoe dat werkt in de praktijk. Mogelijk ziet u na lezing uw werkplek in een ander daglicht.

De inrichting van dit boek

Het boek start met de ontstaansgeschiedenis van gemeentehuizen. Daarna beschrijven we het gemeentehuis als bestuurscentrum en als kantooromgeving. Aansluitend bezoeken we achtereenvolgens vier kantoren, drie collegekamers en drie raadszalen. Het boek sluit af met een uitleiding, met daarin een drietal vragen voor de inrichting van het lokaal bestuur.

Ramen en deurkrukken

"Politieke en ethische principes kunnen in ramen en deurkrukken worden vastgelegd."

- Alain de Botton, De architectuur van het geluk, 2006, p.104.

1

Een beknopte
geschiedenis van het
gemeentehuis

DE VAN HET LOKAAL INRICHTING BESTUUR

Beleving en gebruik van raadsalen,
collegkamers en kantoren

1. EEN BEKNOPT GESCHIEDENIS VAN HET GEMEENTEHUIS

Gemeentehuizen zijn niet meer weg te denken uit onze steden en dorpen. Toch waren ze er niet altijd. In de feodale tijd, tot ongeveer het jaar 1000, vonden rechtspraak, belastingheffing en ambtelijke activiteiten plaats in de burchten van de feodale vorsten. Langzaamaan ontstonden er bestuurlijk zelfstandige steden. Men ging naar de stad om te handelen, nieuwtjes te horen of te overleggen over zaken van algemeen belang, zoals belastingen en stadsverdediging.

Het raadhuis was de architectonische vertaling van het ontstaan van steden. Het gebouw had naast een functionele ook een representatieve betekenis: het toonde de macht van de opkomende burgerij, met vaak een toren als ultieme uitdrukking daarvan (Prast et al., 2007). In Italië ontstonden de eerste stedelijke regio's en vinden we ook de eerste voorbeelden van gebouwen die als raadhuis dienden, zoals het Palazzo del Broletto in Como uit 1215.

In de late middeleeuwen ontstond in de noordelijke Nederlanden een handelseconomie. Bijna elke stad had zijn specialisatie: laken uit Leiden, bier uit Gouda en Haarlem, haring uit Hoorn en Enkhuizen. Uit die periode zijn veel monumentale raadhuisen bewaard gebleven, zoals in Alkmaar, Hoorn, Franeker, Bolsward, Veere en Middelburg. Halverwege de gouden eeuw bouwde Jacob van Campen een nieuw stadhuis voor Amsterdam, het tegenwoordige Paleis op de Dam (Mak, 1997). Het was een van de laatste gebouwen waar rechtspraak, burgeroverleg en stadsbestuur in één gebouw waren gehuisvest. In de achttiende en negentiende eeuw werden afzonderlijke gerechtsgebouwen in gebruik genomen (Prast et al., 2007).

De grondwet van Thorbecke uit 1848 veranderde ons staatsbestel drastisch: er werden gemeenten ingesteld. In dezelfde grondwet werd ook vastgelegd dat de vergaderingen van het gemeentebestuur openbaar waren en dat de gemeente jaarlijks een begroting moest maken en geld kreeg om deze te financieren. De financiering van het raadhuis werd een overheidstaak. In elk raadhuis diende een raadszaal te worden opgenomen, en ook de secretarie kreeg er een plaats. De gemeenteraad werd voortaan gekozen, zij het door welgestelde heren.

Een volgende ingreep was het instellen van kiesrecht voor iedereen boven de 21 in 1919. Nu moesten niet enkel de rijken, maar alle burgers zich in het gemeentehuis kunnen herkennen. Het gebouw werd in principe openbaar toegankelijk. De raadszaal werd het symbool van de door politieke partijen vertegenwoordigde burger (Prast et al., 2007).

Rond 1920 werden veel kleine gemeenten samengevoegd. Er werd toen vooral traditionalistisch gebouwd, zoals de gemeentehuizen in Waalwijk en Enschede. Het modernisme nam het stokje over, met het Hilversumse raadhuis van Dudok als vooroorlogs hoogtepunt. Tijdens de oorlog overheerste het functionalisme, uiteraard bij gebrek aan middelen. De stijl was strak modernistisch met een sobere afwerking en inrichting. De ceremoniële betekenis van het gemeentehuis kreeg minder aandacht. In de jaren 60 werd het gelijkheidsdenken door de democratiseringsgolf verder verhevigd en ging het gemeentehuis meer lijken op een neutraal kantoorgebouw, zie bijvoorbeeld het gemeentehuis van Veenendaal.

Vanaf de jaren 80 vonden er weer herindelingen plaats. Het was de tijd van de terugtrekkende overheid. Er waren geen grote budgetten voor bouwprojecten. Publiek-private samenwerking was in zwang; projectontwikkelaars en andere marktpartijen gingen een rol spelen bij de ontwikkeling van gemeentehuizen. Zo kwamen er gemeentehuizen in een groter complex van winkels en publieke voorzieningen, zoals in Alphen aan den Rijn en IJsselstein.

In Amsterdam en Rotterdam werden stadsdeelkantoren ontworpen, vaak in combinatie met woningbouw. Prast et al. merken op dat in deze gebouwen het publieke deel (loketten, raadszaal en trouwzaal) verhoudingsgewijs een klein gedeelte in beslag neemt, het grootste deel is kantooruimte. Aan representatie werd minder aandacht besteed. In het programma van eisen stond vaak dat het gebouw eenvoudig moest kunnen worden aangepast voor gebruik als privaat kantoor, mocht het stadsdeel ooit vertrekken. Dit marktdenken was gevolg van de publiek-private samenwerking en had een sterk egaliserend effect: het gemeentehuis onderscheidde zich steeds minder van een willekeurig kantoorgebouw, het ontbeerde een eigen identiteit.

In recente ontwerpen krijgen ceremonie en representatie weer meer aandacht, in de vorm van mooi vormgegeven raadszalen, trappen en bordessen (Den Haag, Amsterdam). Prast sombert echter dat het vaak geïsoleerde elementen zijn, loze gebaren: "Er wordt weinig nagedacht over mogelijke andere betekenissen van het raadhuis dan die van functionele behuizing voor een ambtenarenkorps." (Prast et al., 2007: 12). Van den Berg stelt in dat verband dat het gemeentehuis niet een doelmatig ingerichte 'kantoorfunctie' moet zijn, maar het gemeentelijk centrum, "dat niet alleen ambtenaren en loketten bevat, maar waar ook het bestuur zetelt en waarvoor of waarin burgers zich spontaan kunnen verzamelen." (Berg, 2008).

A red office chair is visible in the upper left corner, and a desk with a silver armrest is in the lower left corner. The background is white.

2

De inrichting van het
lokaal bestuur

DE VAN
HET LOKAAL
INRICHTING BESTUUR

Beleving en gebruik van raadszalen,
collegkamers en kantoren

2. DE INRICHTING VAN HET LOKAAL BESTUUR

Hoofdvestiging van de gemeente

In het bedrijfsleven is de hoofdvestiging vaak een bijzonder pand; denk aan het ING-hoofdkantoor in Amsterdam, de toren van Interpolis in Tilburg of het Bouwhuis van Bouwend Nederland in Zoetermeer. Dat is bij overheidsgebouwen minder nadrukkelijk het geval. Dat de locatie, de vestiging van de macht, ook in het openbaar bestuur van belang is, valt te illustreren met het feit dat het nog altijd nodig is dat de Europese Unie vergadert op verschillende plaatsen (Brussel, Luxemburg, Straatsburg). Het is overigens een echo uit het verre verleden, want toen België en Nederland nog samen optrokken als het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden vergaderden de Eerste en de Tweede Kamer der Staten Generaal afwisselend in Brussel en Den Haag.

Van den Berg stelt: "De vraag naar de uiterlijke vorm van de democratie, waarvan de behuizing er één is, wordt naar mijn overtuiging in ons land rijkelijk onderschat. Dat is des te riskanter, omdat een generatie is opgegroeid die voor visualisering veel gevoeliger is dan de oudere generaties." (Berg, 1995: 244). In het Nederlandse politieke klimaat is de architectuur van het overheidsgebouw volgens Goverde zelden een politieke kwestie en wordt die veelal overgelaten aan professionals, de architecten (Goverde, 1996).

Vormen en symbolen

"Mensen in de politiek hebben een boodschap, waarmee zij anderen hopen te overtuigen. Dat doen zij in woord en geschrift. Maar als het om fundamentele waarden gaat, doen zij dat ook met vormen en symbolen."

- Theo Brinkel, Het verband tussen bouw en boodschap, 1990, p.152.

De laatste jaren lijkt de aandacht voor de uitstraling van gemeentehuizen weer wat toe te nemen (Berg, 2008; Stipdonk, 2008).

Van den Berg vraagt (terecht) aandacht voor gemeentehuizen. Hij wil dat het gemeentehuis weer het centrum wordt van de gemeente: "Het bestuur reduceert zichzelf tot een karakterloos bedrijf dat diensten verleent aan klanten maar geen burgers meer heeft. De lokale democratie laat hier haar niet-ongevaarlijke zwakte zien; haar ongemak

met de predemocratische geschiedenis waarvan zij deel uitmaakt; haar gebrek aan trots op zichzelf. Zo maakt zij het de burgers onevenredig moeilijk trots te zijn op de democratie.” (Berg, 2008: 7). Als voorbeelden van hoe het wel moet, noemt hij de oude gemeentehuizen van Heerlen en Hilversum en de nieuwe van Den Haag en Alphen aan den Rijn.

Uitdrukking van politiek gezag

Ruim twintig jaar geleden schreef de Amerikaanse politicoloog Charles Goodsell een beschouwing van de ontwikkeling van interieurs van raadszalen in de Verenigde Staten, om daarmee de ontwikkeling in het denken over politiek gezag zichtbaar te maken. Hij laat zien dat ook de binnenkant van overheidsgebouwen betekenisvol is.

Goodsell constateert dat over de periode van 1865 tot 1988:

- gekozen vertegenwoordigers zich omdraaiden, richting publiek;
- burgers niet langer op collectieve banken maar op individuele stoelen kwamen te zitten;
- er een lessenaar in de raadszaal kwam, gericht op het publiek;
- het publiek eerst moest opkijken naar gezag, daarna op gelijke hoogte kwam en nog later vanuit het amfitheater neer ging kijken op het gezag.

Het zijn symbolische veranderingen, maar tegelijkertijd fysieke uitingen van veranderingen in het denken over politiek gezag.

Ook de Nederlandse historicus Brinkel kwam twee jaar later tot soortgelijke observaties: “De inrichting van een vergaderzaal kan het gedrag van de volksvertegenwoordiging in hoge mate beïnvloeden. Zo moedigt een hoog spreekgestoelte, prominent neergezet, aan tot monologen. Het biedt immers een soort psychologische bescherming aan de spreker. De mogelijkheid om aan het debat deel te nemen vanaf de zitplaats verhoogt de levendigheid van vergaderingen. Wanneer daarentegen in een zaal maar enkele microfoons aanwezig zijn, wordt veeleer formalisme bevorderd en een barrière opgeworpen om iets te zeggen. Veel hoogteverschil in een vergaderzaal roept hiërarchie op, weinig hoogteverschil werkt democratiserend. Een prominente positie van de kamervoorzitter, bijvoorbeeld in het centrale punt van de vergaderzaal, onderstreept het belang van die functie.” (Brinkel, 1990: 153).

Ruimtelijke richtlijnen uit het verleden

“De bouwkunst is een van de mogelijkheden om wezenlijke waarden door te geven aan andere mensen en zeker aan andere generaties. Zij geeft door de gekozen vormen en stijlen karakter aan een bepaalde ruimte. Dat geldt uiteraard ook voor de bouw van parlamentsgebouwen. (...) Uit de architectuur van parlamentsgebouwen valt dus (...) af te leiden hoe ten tijde van de bouw gedacht werd over de democratie, de functie van de volksvertegenwoordiging en de relatie met de uitvoerende macht en welke waarden de opdrachtgevers belangrijk vonden om door te geven aan volgende generaties. Zij lieten een ruimtelijk kader neerzetten waarbinnen de politieke discussie zou moeten plaatsvinden.”

- Theo Brinkel, Het verband tussen bouw en boodschap, 1990, p.152.

Dat is een politieke component. Maar bestuurlijk is de inrichting niet minder belangrijk. De positie aan tafel beïnvloedt de positie in het debat. Is er zoiets als een collegekamer of overlegt het college in een kamer die ook voor ambtelijk overleg mag worden gebruikt? Zit de collegevoorzitter nadrukkelijk aan de kop van de tafel, of bescheiden aan de kant?

Ook de inrichting van ambtelijke werkplekken in het kantoordeel zegt iets over de manier waarop gewerkt wordt of zou moeten worden in het gemeentehuis. Parallel aan het ontstaan van gemeentehuizen ontstonden er kantoren en daarmee kantoorwerk.

Kantoor van de gemeente

Het denken over de inrichting van gemeentehuizen kreeg een stevige impuls door het ontstaan van zoiets als een kantoor. Want kantoren zijn er niet altijd geweest. Heel lang deden overheidsmedewerkers hun werk thuis en ontvingen ambtenaren hun cliënten simpelweg aan huis. Sowieso is zoiets als een aparte plek waar je alleen maar naartoe gaat om te werken een betrekkelijk recente uitvinding. Vroeger waren werk en leven veel meer met elkaar vervlochten. Een ‘baan’ is een relatief recent verschijnsel, voortgekomen uit de industriële revolutie (Thompson, 1963). Mensen werkten wel, deden ‘werkjes’, maar het idee dat ze verbonden waren aan een enkele werkgever met uitsluiting van alle andere geldverwervende activiteiten was onbekend. Een wever kon op een regenachtige dag acht meter weven en op een zonnige dag kersen gaan plukken, de gezamenlijke dam herstellen, bomen snoeien of naar een openbare ophanging kijken (Hodgkinson,

2005]. Sommige ondernemers, artiesten, studenten, schrijvers en andere zelfstandigen zonder personeel werken nog altijd zo.

Historicus Remco Ensel schreef in zijn kleine cultuurgeschiedenis van het kantoorleven: "Ook overheidswerk vond in de vroegmoderne tijd in de huiselijke sfeer plaats. Archieven werden tot de achttiende eeuw regelmatig thuis bewaard en beschouwd als privébezit. Ambtenaren ontvingen hun cliënten thuis. In de zeventiende eeuw (...) was dit nog dagelijkse praktijk. Dit had mede te maken met de gewoonte van ambtenaren om particuliere en dus uit eigen zak betaalde klerken in dienst te hebben. En passant konden zij worden ingezet bij allerlei illegale activiteiten, zoals het kopiëren en verkopen van documenten met gevoelige informatie. (...) Onder druk van hogerhand raakten ambtenaren langzaam maar zeker aan hun uithuizige kantoor gebonden. In toenemende mate zouden na 1750 privé- en openbaar domein worden gescheiden. Max Weber noemde begin twintigste eeuw de scheiding een van de centrale kenmerken van een bureaucratie: 'In beginsel is in de moderne ambtelijke organisatie het kantoor gescheiden van het privé-domein van de ambtenaar. In ruimere zin onttrekt de bureaucratie een ambtelijke daad aan de privé-sfeer.' Het gevolg was een groeiende vraag naar afzonderlijke werkruimte: het kantoor werd gebouwd." (Ensel, 2008: 52-53).

Tegen het eind van de negentiende eeuw ging het kantoor een steeds belangrijker plek innemen in de maatschappij. Architecten als Berlage, Frank Lloyd Wright en Mies van der Rohe zagen het als de materialisatie van de moderne samenleving.

Kantoor als hoogste culturele waarde

"Waar de architectuur van de oudheid op de tempel berustte, zijn kantoren en winkels de ideale bouwvormen van de moderne architectuur: zij zijn bestemd om de hoogste culturele waarden te belichamen."

- Hendrik Berlage, in: Fanelli, Eenheid in de Veelheid, 1987, p.20.

Met die materialisatie van het werk werd er ook nadrukkelijker nagedacht over wat zo'n gebouw moest oproepen of afdwingen. Begin twintigste eeuw wilde William Henry Leffingwell met zijn boek *Scientific Office Management* (1917) het kantoor verder moderniseren en vooral efficiënter maken.

Hij had aandacht voor aspecten als gezonde lucht, goede verlichting, een duidelijke hiërarchische structuur, maar ook het algemene welbevinden van de kantoorwerker. Dat alles koppelde hij aan arbeidsproductiviteit. Ensel schrijft hierover "De nadruk op efficiency en functionaliteit moest ook af te lezen zijn aan de ruimteverdeling en inrichting van het kantoor. De weberiaanse bureaucratische functie-opdeling moest als het ware zichtbaar worden gemaakt in de (binnenhuis)architectuur van het kantoor: de rationalisering van het aantal vierkante meters dat de klerk tot zijn beschikking staat, de grootte en de kwaliteit van de kantooruitrusting en het al dan niet recht hebben op een afgesloten ruimte vonden hier hun oorsprong." (Ensel, 2008: 58).

De eerste kantoren waren vaak zo ingericht dat de leidinggevende alles in de gaten kon houden. Hij kreeg meestal letterlijk een hogere positie, op een podium of hogere lessenaar, om het personeel permanent onder controle te kunnen houden. In feite waren de eerste kantoren verkapte fabrieken, waarin mensen als machines werden ingezet. Dat bleef zo tot ongeveer de jaren 60, toen het besef doorbrak dat de mens een machine was die bijzondere aandacht vroeg.

Er kwamen kantoorcellen ('cubicles') waar men wel wat privacy had, maar nog altijd weinig contact met elkaar. De kantoorcellen leidden weliswaar tot de fraaie antiheld Dilbert in de strip van Scott Adams, maar niet tot gelukkige medewerkers. Weer wat later kwam daar de 'kantoor tuin', waarin gevarieerde bureau-eilanden werden afgewisseld met planten en koffiehoeekjes. Niet de hiërarchie, maar de taken en samenwerking bepaalden daarbij de inrichting en de plaats van het personeel.

Disciplineren

"Eenmaal ontworpen en gebouwd, blijkt het kantoor ook voor de gebruiker niet alleen een functionele, maar een met betekenis en macht geladen ruimte. Zo dragen kantoorgebouw en -inrichting bij aan de identiteit en disciplineren van de werknemer."

- Remco Ensel, Alleen tijdens kantooruren, 2008, p.57.

Beleving van ruimten

Over beleving van ruimten wordt sinds de vorige eeuw steeds meer nagedacht. In gevangenissen worden bepaalde kleuren bewust wel en niet ingezet om de gevangenen rustig te houden. In winkelcentra werkt men met geuren en muziek om klanten tot kopen aan te zetten. Er is ontzettend veel kennis verzameld over de interactie tussen mensen en de ontworpen technische en organisatorische omgeving. Bekend is het zogenaamde sickbuildingsyndroom waarbij mensen onwel worden door een beroerd kantoor klimaat. Er is inmiddels een uitgebreide set wetten en regels ontstaan die ingaat op de arbeidsomstandigheden (Arbo) waaronder mensen hun werk verrichten. Het ontstaan van RSI was een vervelende steun in de rug voor het nadenken over werkplekken.

Toch sijpelt de kennis uit de ergonomie maar langzaam door in het management. Hoogleraar ergonomie Jan Dul verklaart dit door het feit dat ergonomen zich vooral op het minimaliseren van risico's richten in plaats van op maximalisatie van kansen, dat ergonomische kennis vaak blijft steken op operationeel niveau en niet vertaald wordt naar strategisch niveau en 'last but not least' dat ergonomen nog onvoldoende communiceren in de taal van het management. Ergonomie wordt nu vooral corrigerend ingezet. Het is van belang dat het management belang hecht aan het mensgericht ontwerpen van producten, processen en organisaties. Dat zal alleen gebeuren als ergonomie bijdraagt aan de doelen die het management nastreeft, aldus Dul (2003).

Er is steeds meer wetenschappelijk onderzoek over belevingswaarde van gebouwen en ruimten. Een recent TNO-rapport vat een aantal bevindingen bondig samen: "Mensen geven de voorkeur aan omgevingen die zowel uitzicht als beschutting ('prospect and refuge') bieden. 'Prospect' verwijst naar goed visueel contact of visueel toegang naar de omliggende omgeving. Een ruimte met 'high prospect' en 'high refuge' heeft ramen, duidelijke zichtlijnen naar interessante elementen (bijvoorbeeld naar iets aan het einde van de gang, een raam, kunst of lichtinval) en geeft mensen tegelijkertijd een veilig en beschermd gevoel ('high refuge'). Hier op aansluitend blijkt uit interieur onderzoek dat ruimten met natuur, een gemiddeld niveau van complexiteit en met voldoende 'prospect' en 'refuge' de voorkeur hebben boven ruimten die deze kenmerken niet hebben. Zo prefereren mensen vooral ruimten (...) die (...) de gebruiker de mogelijkheid (geven) om de omgeving te verkennen, vanuit de beschutting van een zone ('prospect and refuge'). Veel ruimten waar de voorkeur naar uitgaat hebben zachte ronde en onregelmatige lay-outs. Institutionele ruimten met een minimaal interieur en opsmuk/versiering worden in het bijzonder onaangenaam gevonden, evenals reusachtige grote lege ruimten." (TNO 2008, 7).

Gebouwen hebben invloed, geen macht

"We zullen de gedachte moeten toelaten dat we door onze omgeving worden beïnvloed, ook wanneer die van plastic is en de verfraaiing ervan veel tijd en geld zou kosten. Hoe vervelend ook, we zullen onder ogen moeten zien dat we gevoelig zijn voor de kleur van het behang en dat onze wilskracht ondermijnd kan worden door een ongelukkig gekozen spreij. Verder zullen we moeten toegeven dat gebouwen slechts ten dele in staat zijn onze ongenoegens weg te nemen of te voorkomen dat er onder hun toezicht oog kwaad geschiedt."

- Alain de Botton, *De architectuur van het geluk*, 2006, p.28.

Rond het Haagse stadhuis ontstond commotie toen architect Richard Meijer de medewerkers verbood planten en andere persoonlijke zaken voor de ramen te plaatsen. Het plaatsen van planten in de werksituatie als bewuste organisatiestrategie is ontstaan in de jaren 70, toen de kantoortuinen ontstonden (Klein Hesselink et al., 2006). TNO constateerde vrij recent dat er sterke aanwijzingen zijn voor het bestaan van gunstige effecten van planten in de werksituatie op de luchtkwaliteit, de omgevingscondities, de gezondheid en het welbevinden van werknemers. De effecten zijn relatief klein, maar daar staat tegenover dat er vrij veel kleine effecten zijn.

Klein Hesselink et al. concluderen: "Ongeacht het wetenschappelijk bewijs betekent dit alles dat de werkgever een positieve bijdrage kan leveren aan het welzijn en het comfort van zichzelf en de medewerkers, nu eens niet door zich te laten leiden door regels en verboden, maar door eenvoudigweg de werkplek als meer 'natuurlijk' aan te kleden. In veel organisaties is comfort op de werkplek overigens al een bekend gegeven. De werksituatie van werknemers is dan niet alleen beperkt door een milieutechnisch verantwoorde bouw en ergonomisch passend meubilair, maar wordt ook bewust verbeterd door een goede architectuur en mooi vormgegeven meubels en kunstobjecten. Planten binnen en buiten het gebouw horen daar zeker bij. Werkgevers zijn zich dus al bewust van de gunstige effecten van een prettige werkplek en dat bewustzijn is groeiende hoewel het bewijs voor een positief effect nog in de kinderschoenen staat." (Klein Hesselink, 2006. 30).

Er is veel wetenschappelijke kennis, die slechts langzaam doordringt in de praktijk. Uit die onderzoeken blijkt echter ook dat het sterk afhankelijk is van de context, de werksoort, de mensen en de cultuur hoe zaken gebruikt en beleefd worden. In 2006 constateerden omgevingspsychologen Dijkstra et al. dat het nog te vroeg was om ontwerprichtlijnen te formuleren. Het is echter zeer waarschijnlijk dat een kant-en-klaar overzicht van alle elementen die samen dé perfecte fysieke omgeving vormen er nooit komt (TNO, 2008).

DE KANTINE

“Voor een consultant of een nieuwe manager die mij de vraag stelt hoe hij snel inzicht kan krijgen in de sociale verhoudingen binnen een organisatie, heb ik een eenvoudig antwoord: ga kijken wat er rond voedertijd gebeurt. Net als bij veel apensoorten worden de sociale verhoudingen tussen collega's extra duidelijk bij de 'voeding', of in mensentaal: de lunch. Collega's die elkaar mogen lunchen samen; je lunchpartner kies je immers uit, het is een keuze los van opgelegde formele hiërarchieën. Het zegt ook iets wie niet mee gaat lunchen. Er zijn mensen die liever even willen ontsnappen aan hun collega's.

Dan hebben we de wandelclubjes: kleine groepjes die aan de grote groep ontsnappen door een korte wandeling te maken in het gezelschap van bewust geselecteerde (gelijkgestemde) collega's. (...) Tot slot hebben we ook nog diegenen die ervoor gekozen hebben afgezonderd te eten, ver weg van het gepeupel: de hogere leidinggevendenden. In veel grote ondernemingen is het niet ongebruikelijk dat het allerhoogste management in afzondering eet, soms in een eigen kantine of voorzien van roomservice. Het nadeel is dat ze veel informatie missen en zich buiten de groep plaatsen.

Een observator kan dus veel afleiden uit wie met wie gaat eten en op welke manier. Maar ook het gespreksonderwerp tijdens het eten is interessant. Het kan het bovenstaande beeld versterken: wordt er over werk gepraat, over privé zaken, wordt er lol getrapt, wordt er geroddeld of wordt een vergadering nog eens dunnetjes overgedaan?”

- Patrick van Veen, Dierbare collega's, apenstreken op de werkvloer, 2007, pp.59-63.

3

Kantoren

DE VAN
HET **LOKAAL**
INRICHTING BESTUUR

Beleving en gebruik van raadszalen,
collegkamers en kantoren

3. KANTOREN

Het nieuwe werken

Werken in een gemeentehuis bestaat vooral uit vergaderen en computeren. Voor beide activiteiten is het steeds minder noodzakelijk om fysiek op een specifieke, vaste plek te zitten, als er maar een internetverbinding is.

Informatie is steeds gemakkelijker en sneller (digitaal) beschikbaar. Het is onmogelijk om als individu alles te overzien, laat staan alles te weten. Camp betoogt dat mede hierdoor de sfeer op kantoren verandert: "Medewerkers worden zelfstandiger, en mondiger. Ze moeten meer met elkaar samenwerken, informatie uitwisselen en initiatieven ontplooiën. Zo'n houding wordt niet bepaald gestimuleerd door de werkomgeving die vroeger gebruikelijk was. Daarom zal het management een andere cultuur moeten scheppen, een cultuur waarin samenwerken wordt bevorderd. Zo'n cultuur komt ook tegemoet aan de eisen van de klanten, die een persoonlijke benadering vragen, is goed voor de concurrentiepositie en bindt de medewerkers aan het bedrijf. De architectuur van kantoren speelt met prachtige gebouwen en inrichtingen daarop in." (Camp, 2003: 60).

Werkplekken worden nu anders gebruikt dan vroeger, vaste werkplekken zijn gemiddeld nog maar 70% van de tijd bezet. Verder blijkt uit onderzoek dat slechts een derde van de Nederlanders blij wordt van hun werkplek (nu.nl, januari 2007). Als we ervan uitgaan dat plezier in het werk de productiviteit bevordert, dan schreeuwt zo'n onderzoeksresultaat om verandering. Innovatieve kantoorconcepten proberen dit tijt te keren. Zo introduceerde Interpolis al in 1996 de flexibele werkplek in Nederland. Op elke tien mensen waren er zeven plekken, zelfs de directeur had geen eigen werkplek meer. Men kreeg meer eigen verantwoordelijkheid, managers werden coaches en medewerkers kregen meer vrijheid om hun eigen werktijd in te delen, hetzij thuis of op kantoor (Smeets, 2008).

Doelen en behoeften

"Gebouwen verbinden de doelen van de organisatie met de behoeften van mensen."

- Peter Camp, Gebouwen met een ziel, 2003, p.28.

In veel kantoorgebouwen en in diverse gemeentehuizen wordt inmiddels gewerkt met innovatieve kantoorconcepten. Daarbij vindt een deel van de activiteiten veelal plaats in een grotere ruimte. Met een nieuw kantoorconcept kun je de organisatie op een geweldige manier sturen, aldus architect Erik Veldhoen: steeds vaker beseft men dat je de organisatie in beweging kunt krijgen met een nieuwe werkomgeving (Veldhoen in: Camp, 2003: 76).

Ook groeit het besef dat de inrichting bijdraagt aan de huisstijl en de beeldvorming van de organisatie, zowel intern als extern. Kantoren zijn 'big business'. Er is de afgelopen decennia een flinke markt ontstaan van aanbieders van kantoorconcepten, kantoorinrichtingen en cultuurverandertrajecten etc. Plezier staat daarbij veelal centraal. Zo worden in kantoren steeds vaker huiselijke elementen zoals banken of salontafels aangetroffen.

Het belang van een leuke plek

"Door de ICT kun je overal en nergens werken, waardoor de plek niet meer zo relevant is. Organisaties vallen daardoor uiteen in een archipel van autonome eenheden. (...) Op het eerste gezicht lijkt de plaats van vestiging door deze ontwikkelingen steeds minder relevant te worden, maar het tegendeel blijkt waar. Hoewel de economische vestigingsfactor voor organisaties en bedrijven afneemt - het is niet meer nodig dicht bij een vliegveld te zitten -, neemt het belang van de vestiging plaatsvoor individuen toe. Als je dan toch moet overwerken, wil je dat wel op een leuke plek doen."

- Paul Frissen, in: Peter Camp, Gebouwen met een ziel, 2003, p.54.

In 2000 was 90% van alle kantoren nog heel traditioneel georganiseerd (Wieringa, 2000). Bij nieuwbouwprojecten voor gemeentehuizen wordt in de meeste gevallen gekozen voor een redelijk traditionele kantooromgeving met kamers en groepsruimten. Door uit te gaan van een traditioneel kamerkantoor blijft de mogelijkheid open om een groot deel van de ambtelijke organisatie een eigen werkplek te geven (Wal et al., 2004).

Inmiddels is Nederland met 20% telewerkers de koploper van Europa. Toch staat een derde van de werkgevers thuiswerken niet toe, omdat managers hun personeel op kantoor willen zien (Smeets, 2008). Hoewel het bedrijfsleven in deze ontwikkelingen verder lijkt te zijn dan de publieke sector, betogen Drunen en Van Duijn dat de publieke sector veel consistentere beleid heeft gevoerd: "Waar de private sector vooral vanuit imago stuurde op kantoorinnovatie, kwam het in de publieke sector veel meer uit de gedachte om het primaire proces beter te ondersteunen." (Drunen et al, 2007: 13).

We bezochten vier gemeenten om te kijken hoe de ambtelijke werkplekken worden ingericht en beleefd:

- het strakke door Erik Veldhoen ingerichte stadskantoor van Den Bosch uit 2004, waar iedereen flexit;
- het ruime stadsdeelkantoor van Bos en Lommer uit 2005, ingericht door Marc Prosman;
- het krappe historische gemeentehuis van Rozendaal uit 1838;
- het glazen stadhuis van Alphen aan den Rijn uit 2002, ingericht door Merx & Girod.

Genius loci

In de Romeinse tijd was de 'genius loci' (geest van de plek) een geest die waakte over een bepaalde plek. Als men op die plek veranderingen wilde aanbrengen, moest er eerst een offer aan die geest gebracht worden. In de architectuur wordt de term tegenwoordig gebruikt om de poëtische context, de culturele betekenis van een plaats aan te duiden. Het verwijst dan naar de unieke, onderscheidende en gekoesterde aspecten van een plek.

- Derk de Jonge, Mooi is anders, 1998.

Kantoren DEN BOSCH

THUIS IN HET NIEUWE KANTOORLEVEN

De gemeente Den Bosch is trots op de ambtelijke huisvesting. Onder het kopje 'Een geweldige werkomgeving' staat op de gemeentelijke website: "We hebben de afgelopen jaren geïnvesteerd in digitalisering, een eigentijds gebouw en een comfortabele maar vooral ook duurzame inrichting van de werkomgeving. We zijn ervan overtuigd dat een prettige werkomgeving van grote invloed is op het plezier waarmee mensen werken. Dat heeft vervolgens een positieve invloed op de kwaliteit en kwantiteit van het werk. De grootste groep medewerkers (1100 van de 1450) werkt op het Stadskantoor. Een modern kantoor, waar volgens het flexibele kantoorconcept wordt gewerkt. Organisatorisch en architectonisch top."

Het 'Huis van de Stad' is geopend in 2004. Het bestaat uit het Bestuurscentrum en het Stadskantoor, beide ontworpen door Dirk-Jan Postel. Ze bevatten 'Het Nieuwe Kantoorleven', een mix van een nieuwe manier van werken, een daarop afgestemd gebouw en de inrichting van het gebouw. Voorop staat dat iedereen met plezier kan werken. In het Stadskantoor zijn 750 werkplekken voor 1.100 medewerkers. Niemand heeft een eigen werkplek.

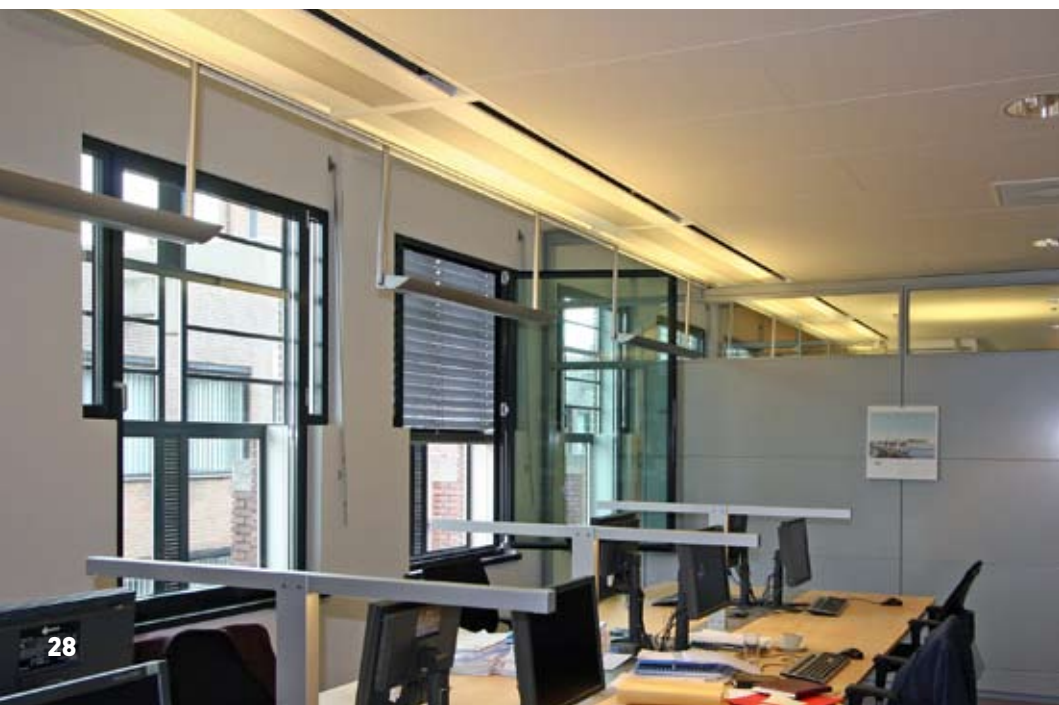
Den Bosch was niet de eerste gemeente die radicaal ging flexwerken, maar werd wel al vrij snel een voorbeeld voor andere gemeenten en bedrijven. Er kwamen zo veel kijkers dat dit het werk verstoorde.

Toen is de regel ingesteld dat er in principe geen rondleidingen meer worden gegeven voor externen. Gelukkig werd voor dit boek van deze regel afgeweken.

Busreisjes

Aanleiding voor de nieuwbouw was de slechte huisvesting van de ambtelijke organisatie, verspreid over acht locaties. Men wilde graag een centrale huisvesting dicht bij het stadhuis in de binnenstad, zodat mensen die naar de gemeente moeten daarna de stad in kunnen.

Maar voor een standaardkantoor was bijna 35.000 m² nodig terwijl er op de locatie nog geen 18.000 m² beschikbaar was. Daarom is een passend, innovatief concept ontworpen door Bureau Veldhoen + Company dat ook de Interpolistoren in Tilburg had ingericht. De vorige gemeentesecretaris was de bevolgen trekker van de nieuwbouw. Hij zorgde dat alle medewerkers het concept bij Interpolis konden

gaan bekijken. Een paar dagen lang stond er om 16.30 uur een bus klaar. Hij ging met elke bus mee, tientallen keren, om mensen rond te leiden. Bij terugkeer hield hij steeds een uitgebreid nagesprek.

Inrichting

De inrichting oogt rustig, zelfs als het vol is. Elke afdeling is geclusterd in vlekken rond de centrale plek van koffiecorner, lockers en de huiskamertafel. De huiskamertafel is voor werkoverleg, projectoverleg en ontspanning. Alle werkplekken zijn ingericht met een pc, een instelbare stoel en een instelbaar bureau. Er zijn cockpits om alleen en geconcentreerd te werken, open werkplekken voor als je gestoord mag worden en/of wilt samenwerken, loungewerkplekken waar je alleen of met zijn tweeën werkt in banken waar anderen gemakkelijk aanschuiven voor overleg, en staplekken waar je snel informatie uit de pc haalt of je e-mail leest. Het Eet-werkcafé (kantine) is een centrale ontmoetingsplek, compleet met espressobar en open haard.

In het hele gebouw heerst dezelfde sfeer. Het is wennen als je binnenkomt, zo vertellen de medewerkers. Elke verdieping ziet er hetzelfde uit. Dat maakt het in het begin lastig om je te oriënteren. Er wordt nagedacht over nieuwe, onderscheidende kunst. Door de koele kleuren, grijs en blauw, komt het wat bleek en kaal over. De schaarse kunstwerken zijn samen met de architect uitgezocht en verder mag er niets aan de muren. Ook planten mochten eerst niet, maar worden nu toch toegestaan omdat het een vriendelijke uitstraling geeft.

Beleving

In dit concept ben je verplicht te communiceren. Je kunt niet blijven zwijgen als er iemand naast je zit. Op de open werkplekken is wel veel geluidsoverlast van mensen die hard telefoneren, tikken, fluiten of zelfs zingen. Daar worden regelmatig afspraken over gemaakt, maar die vervagen steeds weer. Er zitten dan ook wel eens mensen langdurig in stilteplekken. Toch vindt men het bovenal een prettige werkomgeving. Vroeger was er meer formeel overleg, nu zie je de mensen zitten en loop je langs om het even te regelen. Er zitten meestal zo'n 30 tot 40 mensen per domein, en dan is het niet te vermijden dat er gepraat wordt. Je moet je leren afsluiten. Je mag thuiswerken en daar ging men ook van uit, maar dat gebeurt nauwelijks. De faciliteiten zijn niet optimaal. Er is een laptop die je kunt meenemen, maar daarmee heb je geen verbinding met kantoor.

Het is misschien een beetje te koel en zakelijk. Tegelijkertijd is het ook wel huiselijk met de huiskamertafel en goede voorzieningen. 's Ochtends drinken afdelingen vaak samen koffie aan 'hun' huiskamertafel. Er zijn gratis croissantjes en Bossche kranten. De gemeentesecretaris vond dat iedereen het gevoel zou moeten hebben dat hij/zij hier thuis is en het 's avonds jammer zou moeten vinden weer weg te gaan. Er zit een zekere spanning tussen enerzijds de wens om er een huiselijke plek van te maken, door loungetafels, huiskamertafels en zelfs een open haard bij de kantine, en anderzijds de koele kleuren, zakelijke uitstraling en het verbod op persoonlijke elementen.

De koffiecorner is de enige plek waar men persoonlijke zaken mag ophangen, maar er hangt weinig persoonlijks, vooral enkele geboortekaartjes. De meeste mensen vinden het niet dramatisch dat ze geen eigen plek hebben.

Bouw

Op de tweede etage bij Bouwen en Milieu is het wat rommeliger dan op andere verdiepingen. Het gerucht gaat dat die afdeling bij rondleidingen wel eens werd overgeslagen, omdat er vaak dozen, kaarten of bakstenen rondslingeren. Men komt kastruimte te kort en laat wat meer spullen liggen. Dat hoort nu eenmaal bij dit soort werk.

Er is bij het ontwerp te weinig verschil gemaakt naar afdeling. Uiteindelijk heeft men acht extra grote bureaus gekregen, om ruimte te hebben voor de bouwtekeningen, maar daarvoor moest wel stevig met Veldhoen worden geknokt. Verder zijn de postvakjes nog geen tien centimeter hoog en dat is veel te klein voor de afdeling Bouwen. Een enkele bouwaanvraag is soms al dikker en men krijgt er soms meerdere per dag. Zeker in de vakantie stapelt de post zich dan al gauw op naast de postvakjes. In het ontwerp had meer maatwerk per afdeling gemoeten.

Genius loci

Charles van Velzen, de coördinator Facilitair Beheer, is kantoorconceptbewaker. Dat klinkt streng, maar dat is hij zelden. Hij vraagt "Wat kan ik voor je betekenen?" in plaats van te zeggen: "Je doet het niet goed", en dat wordt gewaardeerd op de afdelingen. Hij gaat vrijwel altijd persoonlijk langs. Mensen spreken elkaar onderling vaak aan als men regels overtreedt, simpelweg omdat dit over het algemeen storend gedrag is. Toch ziet Charles er strak op toe dat mensen opruimen, niets ophangen en ook de koffiecorners schoonhouden. Vlaggetjes voor een verjaardag staat hij oogluikend even toe. Sinds april 2008 is er een klantpanel waarin 21 medewerkers regelmatig over 'het kantoorleven' praten. Er zijn nu drie bijeenkomsten geweest, waaruit bleek dat men overwegend tevreden is. Klimaatbeheersing is een probleem: het is vrij droog waardoor men last krijgt van rode ogen en verkoudheid. De luchtvochtigheid was 30% en zou 60% moeten zijn. TNO gaat dit onderzoeken. De aanwezigheid van meer planten zou goed zijn voor de sfeer en de luchtvochtigheid.

Hoewel men de inrichting over het algemeen mooi vindt, is het zakelijke concept wel erg strikt doorgevoerd, waardoor het wat bleek en uniform heeft uitgepakt. Inmiddels wordt het concept genuanceerd, met meer variatie naar afdeling. Meer kasten bij Bouw, minder bij ICT. En sommige afdelingen gebruikten de loungeplekken nooit, die kunnen elders een plek krijgen. Daar gaat men flexibel mee om.

Kantoren BOS EN LOMMER

OPGERUIMDER SINDS DE ONTRUIMING

Ontruiming

Het Bos en Lommerplein was even groot nieuws toen de gemeente Amsterdam op dinsdag 11 juli 2006 besloot tot ontruiming van het volledige complex van 96 woningen, 27 winkels, een bibliotheek en een aantal kantoren, waaronder het stadsdeelkantoor. De betonbewapening was niet goed aangebracht. Net 1,5 jaar daarvoor opende het stadsdeelkantoor zijn deuren. Het is een zeer modern open en licht kantoor. Marc Prosman Architecten BV ontwierp de inrichting. Transparantie is een leidend element in het ontwerp en dat zie je terug in de ruime gangen, ruime werkplekken, veel glas en veel daglicht.

Hoewel de organisatie nauw bij de inrichting is betrokken - gezamenlijk koos het personeel bijvoorbeeld het kantoormeubilair -, was de uitstraling eerst wat koud. Zo paste in het sobere concept geen kunst, maar langzaamaan is men toch kunstwerken aan het ophangen. Ook waren er eerst geen planten, maar omdat men die al gauw bleek te missen zijn er door de architect alsnog plantenbakken ontworpen. Door flexen verliest men toch al het persoonlijke, dan moet het niet te steriel worden.

Help!

Midden in de zomer van 2006 moest het gebouw plots worden ont-ruimd. Al heel snel boden andere stadsdelen aan om mensen op te vangen. De ambtenaren werden verdeeld over zeven locaties (andere stadsdelen of diensten van de centrale stad) waarbij de grootste groep in een behoorlijk oud pand zat. Het bleek ontzettend onpraktisch om zo versnipperd te zitten. Er is een tweewekelijkse borrel ingesteld om een beetje contact te onderhouden.

Achteraf gezien was het goed om even buiten de deur te kijken. In een ander stadsdeel werd bijvoorbeeld ook geflext, maar met een bijzonder strenge handhaving. Gepraat en zelfs gelach werden bestraft met 'ssst!'. Het zorgde ervoor dat de ambtenaren van Bos en Lommer bij terugkeer gemakkelijker accepteerden dat zij in het flexwerkconcept af en toe overlast van pratende collega's hebben. Dat heeft men liever dan zo'n strakke cultuur.

Vrijwel iedereen was blij na zes maanden afwezigheid terug te zijn op Bos en Lommerplein 250. Het eerste halfjaar kwamen er ook geen klachten meer van de medewerkers. De terugkeer werd gevierd met een workshop waarbij iedereen zijn indrukken en ervaringen van de evacuatie kon aangeven. Het resultaat is verwerkt in een symbolische landkaart.

Vast in een flexconcept

Binnen dit stadsdeel werkt men zeer informeel samen en wordt er veel overlegd. De filosofie is dat ambtenaren niet in hokjes moeten werken om niet in hokjes te gaan denken. Ze moeten intern in contact komen, om extern ook zo te kunnen werken. Men werkt nauwelijks thuis, de faciliteiten zijn er niet naar en het wordt niet gestimuleerd. Men werkt bij voorkeur via direct contact.

Niet iedereen flext overigens. Mensen met veel persoonlijke dossiers flexen niet: secretariaat, post en archief, personeelsadviseurs en Automatisering (vanwege apparaten). Uit praktische overwegingen hebben de bestuursleden en de stadsdeelsecretaris een eigen kamer. Dat wordt geaccepteerd omdat het bij hun functie hoort om veel (vertrouwelijk) overleg te voeren. Het zou te bewerkelijk zijn om daarvoor steeds vergaderruimte te moeten reserveren. De stadsdeelsecretaris heeft een mooie, ruime kamer met een vergadertafel en een bureau met uitzicht op het marktplein. Ze is er niet onverdeeld gelukkig mee, omdat ze de communicatie en informele contacten van het flexen mist. Haar frequentste contacten zijn direct bereikbaar: achter in haar kamer, bij het raam is links een deur naar het secretariaat en rechts een deur naar de stadsdeelvoorzitter.

Ruim in het jasje

Het flexwerken is ingezet om de ruimte optimaal te benutten. In het oude gebouw waren continu leegstaande vaste plekken. In het huidige gebouw is flexwerken eigenlijk niet nodig, er zijn voldoende plekken. Er is gerekend met een bezettingsgraad van 80%, maar 60% had ook gekund. Veel mensen werken in deeltijd, zitten in overleg of zijn buiten de deur. Het is iets te luxe, teveel m². Dat zou eigenlijk soberder moeten, maar in het complex kon geen kleinere ruimte worden gekocht. Er wordt nu een optimaliseringsonderzoek gedaan, of het mogelijk is een deel af te stoten. Daarbij kijkt men naar m²/medewerker, werksoorten, bezetting etc. Maar nu de plannen voor een eventuele fusie van stadsdelen steeds serieuzer worden, kan de ruimte alsnog van pas komen.

Vis is verboden

De medewerkers zijn tevreden. Het licht en de ruimte waarderen zij enorm. Meerdere mensen wezen enthousiast op het tapijt, dat verzorgd en warm oogt. Het is prettig dat men ruim zit, het maakt het flexen aangenaam, maar men vindt het zelf wel erg luxe zo. De goede voorzieningen dragen bij aan de werkvreugde: een makkelijke trolley (bureaublok) voor persoonlijke spullen, instelbare meubels. De informele contacten door het flexen worden gewaardeerd, al blijkt de verdieping een drempel. Trolleys en lockers zijn verdiepinggebonden.

3

De bureaus worden opgeruimd, ook door mensen met een vaste flexplek. "Je kunt nooit aan andermans bureau gaan zitten" zeggen ze, omdat niemand een bureau heeft. 'Clean desk' vindt men van belang, omwille van uitstraling, om flexen mogelijk te maken, maar vooral omdat de informatie niet moet rondslingeren. Nu heeft men wel eens last van pratende collega's bij de werkplekken. Af en toe spreekt men weer met elkaar af om daar niet te overleggen. Dat zakt dan weer weg. Men is vrij los in het stellen en handhaven van regels. Zo mag je zelfs eten op je werkplek. Wel is pas weer afgesproken dat het eten van vis uit den boze is.

Kantoren ROZENDAAL

EEN KLEINE GESCHIEDENIS

Vijftien ambtenaren

De in maart 2008 overleden organisatiegoeroe Eckart Wintzen pleitte ervoor dat een organisatie niet meer dan vijftig mensen zou omvatten. De gemeentelijke organisatie van Rozendaal voldoet met vijftien ambtenaren uitstekend aan die norm. Met iets meer dan 1.500 inwoners is Rozendaal de kleinste gemeente op het vasteland.

Het gemeentehuis is gevestigd in een rijksmonument uit 1838, ontworpen door E. Jenné. Het is gebouwd door de adellijke familie van Torck die van 1687 tot 1978 in kasteel Rosendaal woonde. Het gebouw ligt tegenover het kasteel en deed dienst als herberg. Vanaf 1853 werd het daarom Slotzicht genoemd. In 1890 werd Slotzicht verbouwd tot woonhuis van de familie (de heer was tevens burgemeester) en vernoemd naar een huis in Schotland: Rosenaeth, nog steeds de naam van het huidige gemeentehuis. Het hoofdgebouw diende als woonhuis voor de burgemeester, de zijvleugel als gemeentehuis. In 1974 kocht de gemeente het pand van de erfgenamen van Torck om in het hoofdgebouw het gemeentehuis te vestigen. In 1991 zijn het hoofdgebouw en de zijvleugel bij een grondige renovatie met elkaar verbonden.

Open deur

De ambtelijke organisatie bestaat uit drie clusters: Middelen en Automatisering, Openbare Werken en Burger- en Bestuurlijke Zaken. Die clusters zien we echter niet terug in de werkplekken: er zijn geen strikt gescheiden afdelingen. Medewerkers die vaak met elkaar samenwerken, zitten meestal op dezelfde kamer. Soms wordt er ook gewisseld van werkplek als dat beter uitkomt. Het is een zeer laagdrempelige organisatie; iedereen kan gewoon bij elkaar binnenlopen. Ook inwoners lopen, als zij vragen hebben, gewoon even door het pand. De deuren gaan nooit dicht.

In de Bestuurskrachtmeting Gemeente Rozendaal staat het volgende: "De kwaliteit van de ambtelijke organisatie is hoog. De mensen zijn bereid een stapje extra te doen. Men is goed opgeleid en een ieder behartigt een breed palet van taken. De ambtenaren komen hoog opgeleid binnen (HBO of meer). Er worden geen basis-opleidingen (bestuursacademie bijv.) aangeboden. De mensen worden veel geboden, ook in financieel opzicht. Voor aanvullende scholing is er voldoende budget. Er is sprake van een grote collegialiteit, men werkt als team.

Wel wordt onderkend dat de organisatie zeer kwetsbaar is bijv. bij ziekte. Ook wordt als aandachtspunt gezien dat veel zaken zijn uitbesteed. De kwetsbaarheid wordt door de organisatie zelf niet als een probleem gezien. Men pakt zaken van elkaar op en gaat aan de slag.

De "dagelijkse kost" wordt niet uitbesteed. Ook de programmabegroting wordt zelf gedaan. De kwetsbaarheid wordt dus als betrekkelijk ervaren. Dat er veel uitvoering is uitbesteed vindt men geen probleem."(Provincie Gelderland, 2008: 28).

Persoonlijke accenten

In het gemeentehuis is het krap, klein en knus. Alleen de collegekamer, burgemeesterskamer en raadszaal hebben nog historische kenmerken. Ook de klassieke historische eikenhouten trap die ze verbindt, herinnert aan het verleden. Aan de ambtelijke werkplekken is niet te zien dat het een rijksmonument is. Elk van de vijftien ambtenaren heeft een eigen plek, er zijn zelfs vaste plekken voor medewerkers die maar eens in de drie weken aanwezig zijn. De meeste kamers hebben twee of drie werkplekken.

Op de begane grond en eerste verdieping zijn de meeste werkplekken. Deze kamers zijn redelijk groot (6 bij 8 meter voor drie personen, 4 bij 6 voor twee) en doen wat rommelig en donker aan. De meeste plekken zijn voorzien van persoonlijke accenten, zoals politieke cartoons, foto's etc. De medewerkers voelen zich behoorlijk verbonden met hun werkplek.

Er zijn drie (eenpersoons)zolderkamers, te bereiken met de trap en door een smal gangetje waar men moet uitkijken voor de lage draagbalken. De wanden zijn afgewerkt met witte gipsplaten.

De beide wethouders zitten op zolder, in kamers van ongeveer 4 bij 4 meter met één bureau met pc en een kast met stukken. Gasten nemen plaats in de extra stoel in de kamer, er is geen vergadertafel. Overigens worden gasten vaak in een van de meer historische ruimten ontvangen. De parttime-wethouders zijn niet vaak op hun kamer te vinden. Wel hebben ook zij hun persoonlijke accenten aangebracht. Zo blijkt uit de afbeelding van een gevechtsvliegtuig dat een van de wethouders een luchtmachtverleden heeft. De derde zolderkamer is een ambtelijke werkplek met overlegruimte. Deze kamer is nauwelijks groter dan die van de wethouders, maar bevat naast een bureau ook een overlegtafel en vier stoelen en is daardoor vrij vol. Het zicht op het kasteel is wel bijzonder fraai, maar er komt weinig daglicht door het raam.

Huiskamergevoel

Het kantoormeubilair is vrij eenvoudig, nogal sober, en past niet altijd bij het historische karakter van het gebouw. Ook past het meubilair niet altijd helemaal bij elkaar, het is een allegaartje aan stijlen. Tot enkele jaren terug kon iedere werknemer zijn eigen meubilair aanschaffen. Zo kwam het voor dat men bij Ikea zelf een bureau of een kast uitzocht. Inmiddels is dit niet meer mogelijk. Het meubilair wordt bij een kantoorinrichter besteld, om te voldoen aan de Arboregels. Het meubilair wordt hierdoor beter op elkaar afgestemd, al kunnen de medewerkers nog wel zelf aangeven aan welk type meubels zij behoefte hebben.

Het gemeentehuis is net als de omgeving rustiek en historisch. Hoewel de werkkamers soms rommelig overkomen, overheerst toch een zeker 'huiskamergevoel'. Veel medewerkers voelen zich hier prettig bij, zij noemen het "genoeglijk". De kleinschaligheid leidt tot een informele omgang, er zijn geen strikte scheidingen tussen afdelingen en functies. De gemeentesecretaris moet ook wel eens een mailing aan de inwoners in enveloppen doen. Dit alles vraagt om een bijzonder type ambtenaar, dat flexibel en generalistisch is ingesteld. Werken in Rozendaal moet je liggen. Dat niet iedereen geschikt is, blijkt uit het relatief hoge verloop in de eerste paar maanden van dienstverband. Het eerste symptoom dat je toe bent aan een werkplek in een andere gemeente is vragen om een planbord. Er is er maar één aanwezig in het hele gebouw.

De gemeente Rozendaal doet het credo 'De eerste overheid' eer aan. Er zijn weinig gemeentelijke organisaties die zo dicht bij de inwoners staan en die zo goed in hun omgeving passen. De ambtenaren zijn trots op de gemeente, de historische omgeving en hun werk. De inrichting mag dan wat rommelig zijn, de gastvrijheid van de oude herberg is al die tijd bewaard gebleven.

Kantoren ALPHEN AAN DEN RIJN

BEKIJK HET MAAR

Huis van de stad

Een kas, dat is de eerste indruk van het stadhuis uit 2002 door de dominante glazen gevel. Het vele glas en een open indeling benadrukken de open relatie tussen inwoners en bestuur. De functionaliteit is door architect Erick van Egeraat ondergeschikt gemaakt aan het magistrale ontwerp. Het moet 'een huis van de stad' zijn met daarin ook een postkantoor, politiebureau en zorgloket. Vanuit het atrium, dat tot aan de nok reikt, kan men alle verdiepingen inkijken.

Alle werkruimten aan die kant grenzen met een glazen wand aan het atrium. Een brede, statige trap leidt naar de eerste verdieping, waar de raadszaal, de commissiekamers en de raadsleeszaal zijn. Direct tegenover de raadsleeszaal vinden we de griffiekamer.

Er werken zo'n 490 mensen, van wie 6 op de griffie. De griffiekamer is de laatste kamer van het openbare deel van het stadhuis. In dezelfde gang op de eerste verdieping zitten - achter een afgesloten deur - het college, de gemeentesecretaris en de afdelingen communicatie en bestuursondersteuning. Vanuit het atrium kijkt men direct in de rechthoekige griffiekamer, waarvan de lange zijde grenst aan het atrium en geheel van glas is. Het levendige uitzicht vanuit de kamer is mooi, maar niet voor mensen met hoogtevrees. De glazen wand helt over in de afgrond. Je kunt ook geen kort rokje dragen, omdat je van alle kanten kunt worden bekeken. De eerste tijd hadden de griffiemensen het idee begluurd te worden door de klanten van de sociale dienst, tot ze ontdekten dat direct onder hun enorme raam de nummertoeewijzing voor de balies hing, waarnaar de klanten steeds keken.

6, 4, 2

De griffie flexit met zes (deeltijd)mensen met vier bureaus in een krappe kamer die oorspronkelijk was bedoeld voor twee bureaus. Men heeft kantoor materiaal bij elkaar moeten scharrelen omdat er in de kamer aanvankelijk maar twee bureaus stonden. Griffiemedewerkers zitten soms bij bestuursondersteuning als er meer dan vier op

kantoor zijn. In het oorspronkelijke ontwerp was dit de kamer waar de raadstukken geraapt en geniet zouden worden. Vlak voor de oplevering deed de dualisering haar intrede. De kwartiermaker, de huidige griffier, koos deze ruimte voor de nieuw te vormen griffie, omdat die tegenover de raadsleeszaal ligt.

Het voordeel van samen in een kleine kamer zitten, is dat er intensief contact is. Griffiewerk is veel kort, acuut werk en vergt veel overleg. De griffie heeft gewoon meer ruimte nodig, maar dat laat het gebouw niet toe. De gemeentesecretaris zit ernaast in een iets grotere ruimte. Een wand verplaatsen kan niet vanwege het klimaatbeheerssysteem. De gemeentesecretaris zou eventueel kantoor kunnen maken in de collegekamer, die slechts een dag per week in gebruik is, om zo ruimte te maken voor de griffie. Daar is het nog niet van gekomen.

Grensgeval

De griffie zit tegenover de leeszaal van de raad en letterlijk op de grens van openbaarheid, vlak voor de afgesloten deur naar het besloten deel van het stadhuis. Daardoor is er veel aanloop van raadsleden en burgers. Alle andere ambtenaren zijn alleen met een pasje bereikbaar. Ook wethouders komen vaak buurten, hun kamers zitten verderop aan dezelfde gang. De deur van de griffie staat altijd open. Dit brengt weliswaar de nodige onrust met zich mee (mensen die langslipen of binnenwandelen voor een praatje), maar de voordelen wegen op tegen dat nadeel.

3

De aparte kamer benadrukt de eigenheid van de griffie ten opzichte van de rest van de organisatie. Toch is ook de griffiekamer betrekkelijk neutraal. Wel hangt er een grappige foto van de griffier die met burgemeestersketting om alaaf groet. Er hangen maar liefst drie kalenders, maar geen kunst. De werkplekken zijn niet persoonlijk gemaakt.

Niet zo flexibel concept

Voor het interieur van het besloten deel koos de gemeente bewust niet voor Van Egeraat maar voor Merx & Girod om het een huiselijke sfeer te geven en vanwege de grote ervaring met kantoorconcepten. Bij de introductie van het flexwerken zijn mensen grondig bevraagd over hun werk. Vervolgens kwam men op verschillende soorten werkplekken: stiltecellen, standaardwerkplekken, communicatiewerkplekken geschikt voor presentaties, overlegwerkplekken, Cad-complekken geschikt voor tekenaars, balieplekken en aanlandplekken om even snel je e-mail te lezen.

Aanvankelijk was er weerstand tegen het flexen. In het begin zag je 'handdoekjesgedrag', mensen die binnenkwamen, een computer aanzetten en vervolgens koffie gingen drinken. Dat gaat nu beter. Ook de directeurs flexen, alleen de collegeleden niet. Uitgangspunt is dat er voor 80% van de mensen een werkplek is. In 2002 bleken er zo'n 40 medewerkers méér te zijn dan waar de architect in 1996 mee rekende. Langzaam kwamen er (laptop)plekken bij.

De architect moet alle aanpassingen in het gebouw goedkeuren. Planten mogen niet en er kan niets aan de muur omdat er vrijwel geen rechte muren zijn. In de paar muren die er zijn, mag je niet boren. In de griffiekamer heeft men zonder toestemming toch een planbord opgehangen waarop de planning van commissie- en raadsvergaderingen wordt bijgehouden. Zelfs de wethouders komen vaak kijken wanneer ze 'aan de beurt zijn'. Ook andere afdelingen hadden er last van dat er nergens kaarten of plattegronden kunnen worden opgehangen. Her en der in het pand zijn daarvoor losse lelijke schotten gezet.

In de griffiekamer stonden manshoge kasten zonder greep, prachtig maar niet praktisch. Je moest bukken tot de vloer om de deur te kunnen openen. De griffiemedewerkers hebben er uiteindelijk zelf (illegaal) ronde handgrepen opgezet.

Klimaatbeheersing is een probleem in het glazen gebouw. De airco in de griffiekamer is voor een grotere kamer berekend. Zomers heeft men het er te koud en 's winters te warm. Te weinig kastruimte is echter het grootste manco. Het papierloze kantoor bestaat niet, men wil toch stukken bij de hand hebben. De tweede verdieping huisvest de 'zachte sector', daar wordt de inrichting gerespecteerd. Er is weinig rommel en weinig persoonlijke spullen, foto's etc.

De derde verdieping huisvest de 'harde sector', daar is het veel chaotischer: vlaggetjes, posters, foto's, grote schotten om kaarten op te hangen, stapels dossiers in hoeken. Op de vierde verdieping zit Financiën in een achterafhoekje, bereikbaar via een aparte lift. Daar is een enorm gebrek aan kastruimte, het zicht op de ramen wordt geblokkeerd door grote open kasten met ordners.

De griffier vindt het flexen soms wonderlijk uitwerken: "Je weet niet waar iemand zit. Je moet bellen om te horen waar men is, om langs te kunnen lopen. Als je een praatje maakt, stoor je al gauw vijf of zes collega's die in de buurt zitten." Tegelijkertijd vinden de meeste mensen het geen pretje om in de stiltecel te zitten. Het is een kaal hokje, waar je suf wordt als je er een dag in doorbrengt.

Te gefixeerd

Het is letterlijk en figuurlijk een schitterend gebouw, maar niet optimaal om in te werken. De praktische capaciteit is ook onvoldoende. Het is zo'n hermetisch concept dat er geen wijzigingen mogelijk zijn. Je kunt niet zomaar een wandje verplaatsen omdat de klimaatbeheersing in het plafond zit. Stilteplekken, archiefkasten en luchtcirculatiesysteem staan vast. Meer ruimte creëren is niet mogelijk. Als een afdeling uitbreidt of inkrimpt, kan er nauwelijks worden geschoven. Het pand waarin men moet flexwerken, is niet flexibel. Het concept is te zeer gefixeerd.

INTERMEZZO

SGBO

SGBO gaat verhuizen! Ons nieuwe adres is Korte Houtstraat 20 a-b. In het centrum van Den Haag, dicht bij de ministeries en bij het Haagse gemeentehuis. Een symbolische plek dus! Het kantoor is gemakkelijk bereikbaar met het openbaar vervoer en de fiets, een factor waar SGBO zeer aan hecht.

3

SGB0 is onderdeel van de BMC Groep. BMC had in het pand al een kleine vergader- en werklocatie. Het pand is met twee verdiepingen en de zolder uitgebreid om aan SGB0 onderdak te bieden. Uitgangspunt voor de inrichting is dat het een plaats moet zijn waar klanten en medewerkers graag naartoe gaan en die aansluit bij de cultuur van SGB0. SGB0 voert veel projecten uit met kleine teams. De kracht en kwaliteit van SGB0 is een multidisciplinaire aanpak van vraagstukken. Dat betekent overleg met collega's, weten van elkaar welke kennis je in huis hebt en uitwisselen van ervaringen met klanten.

Dat vraagt om een indeling van de ruimte die veel overleg en samenwerking mogelijk maakt, en zelfs stimuleert. Vaste werkplekken drukken te zeer een hokjesgeest uit. Bovenal is het niet efficiënt om voor elke medewerker een vaste werkplek te hebben, aangezien SGBO'ers ook veel 'het land in' gaan voor hun werk. Flexplekken sluiten prima aan bij een wisselende samenstelling van de teams. Per etage is in de behoefte aan samenwerking voorzien door project-tafels, grote werktafels waar zes personen tegelijk aan kunnen werken. Wie even een klus wil doen die meer stilte vraagt, kan terecht in een van de twee stilleruimtes.

Goede samenwerking betekent ook dat men samenhang moet ervaren. Samen eten is daarvoor een prima basis. Daarom is ook voorzien in een lunchruimte, waarin ontmoeting centraal staat. Deze ruimte is informeel ingericht, met lunch- en loungemogelijkheden en kan ook gebruikt worden als creatieve ruimte. Collega's kunnen samen eten, elkaar presentaties geven, elkaar inspireren en ontmoeten.

Ook kunnen er brainstormbijeenkomsten plaatsvinden met opdrachtgevers en externe experts.

De inrichting heeft een rustige uitstraling. De persoonlijke kunst die de gangen van het oude SGBO-pand sierde, is meeverhuisd. Het zijn fraaie foto's waarop de SGBO-medewerkers iets laten zien van hun persoonlijke levensfeer. Hun bezigheden buiten werktijd, hun gezin, hun tuin. Wisselende beelden die een indruk geven van de mensen die SGBO maken tot wat het is.

Het oude pand, Sophialaan 10 in het statige deel van den Haag, zullen we vast wel missen. De rijtuigen met paarden die vanuit de Koninklijke Stallen regelmatig voorbij kwamen, de enorme, rustieke tuin en de fraaie kastanjabomen aan de Sophialaan. Daar is een nieuwe werkplek in het bruisende hart van Den Haag voor in de plaats gekomen. Kom gerust eens kijken!

"Beauty is nothing other than the promise of happiness."

- Stendhal, On Love, 1822.

4

Collegekamers

DE VAN HET LOKAAL INRICHTING BESTUUR

Beleving en gebruik van raadsalen,
collegekamers en kantoren

4. COLLEGEKAMERS

Een tafel met goede stoelen

Collegekamers zijn het summum van achterkamertjespolitiek. Slechts weinigen worden er toegelaten, slechts weinigen weten wat zich er afspeelt. Hoewel collegeleden regelmatig langdurig praten over te nemen besluiten, is de inrichting van hun gezamenlijke werkplek zelden een punt van discussie. Een kamer met een vergadertafel met goede stoelen is afdoende. Maar zelfs de tafel is betekenisvol. Herman Wijffels koos begin 2007 zeer bewust voor een ovale tafel om de landelijke (in)formatieronden aan te doen, omdat een ronde of ovale tafel gelijkwaardigheid creëert. Ook over waar hij als voorzitter zat en wie naast wie kwam, had Wijffels nadrukkelijk nagedacht. De meeste collegekamers worden niet gebruikt voor andere zaken dan collegevergaderingen. Colleges vergaderen over het algemeen één dag(deel) per week. Dat betekent dat de collegekamer vier van de vijf dagen niet gebruikt wordt. Een aantal collegekamers is aangewezen als crisiscentrum voor eventuele rampen. Dat is dan vaak ook een argument om de kamer niet voor andere zaken te gebruiken. Toch zijn er wel degelijk verschillen. Sommige colleges vergaderen in historische ruimten en moeten zich schikken naar wat die ruimte toelaat. De monumentale panden stralen soms een vorm van geslotenheid uit die moderne stadsbesturen niet prettig vinden. Wie werkt er tegenwoordig nog graag in een gesloten bastion? Tegelijkertijd vindt men het vaak eervol om in een historische en karaktervolle ruimte te werken. Andere colleges hebben stoelen, tafels en inrichting naar eigen wijsheid laten vormgeven.

We bekeken en bespreken de collegekamers van de volgende drie gemeenten:

- Het stadhuis van Almelo uit 1973: ontworpen door J.J.P. Oud; inmiddels wordt er gewerkt aan een nieuw stadhuis;
- Het raadhuis te Hilversum uit 1931: ontworpen door W.M. Dudok, in 1995 in originele staat hersteld;
- Het gemeentehuis van Hof van Twente uit 2006: ontworpen door Daan Josee, modern, multifunctioneel en transparant.

Waar hebben gebouwen het over?

"Hoezeer voorwerpen en gebouwen ook in staat mogen zijn om zich uit te drukken, waar ze het over hebben komt niet zo vaak ter sprake."

- Alain de Botton, *De architectuur van het geluk*, 2006, p.109.

Collegekamers ALMELO

ALMELO: EEN OUD ONTWERP

Openbaar toegankelijk

Op maandag 16 juni 2008 werden vijf mensen, onder wie PvdA-wethouder Bert Kuiper, een dag lang gegijzeld in het stadhuis van Almelo. De verdachte lag in de clinch met de gemeente over de vergunning van zijn pas geopende grand café. Hij had eerder die ochtend zijn bedrijf en zijn auto in brand gestoken en was vervolgens het stadhuis binnengelopen. Tegen vijven kon hij door de politie worden aangehouden. Er vielen geen slachtoffers.

Nog altijd kan een bezoeker zo doorlopen naar het trappenhuis dat toegang geeft tot de werkkamers. Almelo lijkt niet geschokt door het incident. Een grote verbouwing is sowieso weinig zinvol, aangezien men werkt aan een nieuw stadhuis dat in 2013 klaar moet zijn. Het huidige stadhuis uit 1973 is het laatste gerealiseerde ontwerp van architect J.J.P. Oud, die het samen met zijn zoon H. Oud ontwierp. Het interieur is door H. Oud en A. Dethmers verzorgd. Dethmers trad op als bouwheer, omdat Oud senior overleed in 1963, tien jaar voor het stadhuis werd opgeleverd. In 1994-95 is het stadhuis naar ontwerp van Mart van Schijndel verbouwd en gerenoveerd.

Het is een strak, functioneel gebouw met een gesloten voorgevel, waaronder de ingang via een brede stenen trap kan worden bereikt. De bijnaam voor het gebouw is 'Het Schip' en daar heeft het ook wel wat van weg. Het gebouw bestaat uit drie delen: een laag, rechthoekig deel met de raadszaal en publieksentree, een smaller, hoog blok van zeven verdiepingen met kantoorruimten en een even hoog, driehoekig deel op de kop als boeg van het schip.

Het voorste deel van het gebouw, waar het bestuurscentrum te vinden is, bestaat uit twee lange gangen met aan weerszijden kamers. Het trappenhuis is daar middenin gebouwd. Door de gebruikte materialen, zoals de kleur van het hout, de tegelvloer en de metalen kozijnen, doet het geheel wat gedateerd aan. Op de bestuursgang zijn de kamers van de beide directeuren en het hoofd bestuursondersteuning, de secretaris, de wethouders en het college.

Almeloos blauw

Bij de renovatie in de jaren 90 is de collegekamer op de eerste etage verhuisd naar de stadskant en vervolgens ingericht door verbouwingsarchitect Mart van Schijndel. De inrichting is klassiek, sober en rustig: gelakte houten wanden, blauwe vloerbedekking en blauwe stoelbekleding. De kleur, Almeloos blauw, is ook terug te vinden in het wapen van de gemeente. Er staat een grote, ovale, houten tafel met een royale hoeveelheid stoelen. Tegen de muren staan nog banken, als een soort publieke tribune, maar die worden nooit gebruikt. Aan de muur hangt een mooie foto van koningin Beatrix tijdens een werkbezoek in Almelo. Een van de wethouders is op de achtergrond te zien.

De collegekamer is via een grote klapdeur verbonden met de werk-kamer van de burgemeester, maar die deur is nog nooit dicht geweest. De klapdeur is niet geluiddicht waardoor er niet vergaderd kan worden in de collegekamer als de burgemeester aan het werk is. Bovendien bevat de burgemeesterskamer geen zitje, zodat de burgemeester zijn gasten altijd aan de grote collegetafel moet ontvangen. De burgemeester vindt dat overigens wel prettig. Hij heeft de indruk dat mensen die op bezoek komen daar ook gemakkelijker zitten dan in een formeel zitje.

4

Liever rond

Aan de college tafel heeft ieder zo zijn vaste plek. Dat is nooit afgesproken, maar de locoburgemeester zit tegenover de burgemeester en vervolgens zitten de wethouders daar naar anciënniteit omheen. Dit weerspiegelt de Almelose wijze van besturen zeker niet, want die is juist erg collegiaal. De burgemeester is er trots op dat zijn college het snelst vergadert van alle colleges in de regio: "We zijn op dinsdag meestal al om 12 uur klaar."

De burgemeester zou het liefst een ronde tafel hebben. Hij zit nu in het midden van het lange deel en kan niet iedereen gemakkelijk zien. De suggestie dat hij ook aan het hoofd van het ovaal kan gaan zitten spreekt hem wel aan, maar de plaatsen zijn zo vast verdeeld dat hij daar niet aan zal gaan tornen. De college tafel gaat waarschijnlijk mee naar het nieuwe stadhuis.

De kamer wordt alleen door het college gebruikt. Dat komt mede doordat dat de kamer ook crisiscentrum is. De belangrijkste functies van de collegekamer zijn nadenken, meningen uitwisselen en uiteindelijk beslissingen nemen. Het accent ligt op collegiaal bestuur. Het college gaat twee keer per jaar de hei op, met de voorjaarsnota en met de begrotingsvoorbereiding. Dat doen ze dan in de gemeentelijke skybox in het Heraclesstadion. Zo wordt die ook efficiënt gebruikt en het is een leuke plek.

De collegekamer is de enige plek met airco in een gebouw waar het klimaat lastig te beheersen is. Dat is ook de belangrijkste reden dat Almelo in 2013 een nieuw stadhuis zal gaan betrekken: 'Aardgas vliegt hier direct het gebouw uit'. Ook Arbo-eisen en veiligheid spelen een rol: een brancard kan bijvoorbeeld alleen rechtstandig in de lift. Er is bekeken of dat nieuwe gebouw multifunctioneel zou kunnen worden, maar er zijn geen logische partners om mee te combineren.

Soms verouderd een gemeentehuis en is een gemeente toe aan nieuwbouw. Dat daarbij ook in Almelo zeer voorzichtig wordt omgegaan met gemeenschapsgeld, blijkt wel uit het feit dat het college de vergadertafel waarschijnlijk laat meeverhuizen, al is die tafel verre van ideaal. Maar hoewel de inrichting van het stadhuis vrij gedateerd is, blijkt de bestuurlijke besluitvorming in Almelo snel en 'up-to-date'.

Collegekammers **HILVERSUM**

EEN ESTHETISCH REGIME

Publieke Werken

Nadat het oude raadhuis te klein was geworden, besloot de raad van Hilversum in 1918 tot de bouw van een nieuw raadhuis. Toen architect W.M. Dudok solliciteerde naar de functie van directeur Publieke Werken te Hilversum was het ontwerpen van het nieuwe raadhuis een belangrijke reden van zijn sollicitatie. In 1924 werd zijn bouwplan goedgekeurd, in 1931 was het raadhuis klaar. Dudok ontwierp het gebouw, het interieur en de beplanting rondom het raadhuis. Er werd zelfs een speciaal formaat gele baksteen gemaakt. Het raadhuis van Hilversum werd wereldberoemd, het heeft zelfs als enige gemeentehuis een plekje veroverd in Madurodam.

Toch werd het gebouw verwaarloosd na de oorlog. Dankzij een grootscheepse, kostbare, maar geslaagde renovatie door restauratie-architect Van Hoogevest is het Raadhuis sinds 1995 weer in volle glorie te bewonderen. Onder in het raadhuis is een aparte tentoonstellingsruimte over het leven en werk van Dudok en elke zondag zijn er rondleidingen.

De functie van zetel van het lokaal bestuur stond centraal in het ontwerp, waardoor het raadhuis een sterk representatief karakter heeft. In het hele gebouw vormen ruimte en interieur een onlosmakelijk geheel. Dudok paste weinig ornamenten toe maar gebruikte een subtiel samenspel van materialen, kleuren en lichtinval. Uiterlijk was daarbij belangrijker dan gebruiksgemak. Als werkruimte is het gebouw dan ook niet ideaal. De kamers zijn wat donker en soms tocht het door de originele ramen. Maar de gebruikers zijn trots op het gebouw. De rondleidingen door de burgemeester en een medewerker zijn bezielend en gedreven. Het sobere ontwerp is dwingend: rommel detoneert zo sterk dat men vanzelf gaat opruimen. De burgemeester toont tijdens de rondleiding enthousiast de kopieerruimte, die inderdaad opgeruimd is, en de eveneens smetteloze koffiehoeke.

Collegekamer

Hoewel er boeken zijn te schrijven en zijn geschreven over het raadhuis beperken wij ons tot de collegekamer. "De vergaderzaal van burgemeester en wethouders heeft een gedeeltelijke betimmering, uitgevoerd in mahonie met blank ahorn. Het tapijt is een combinatie

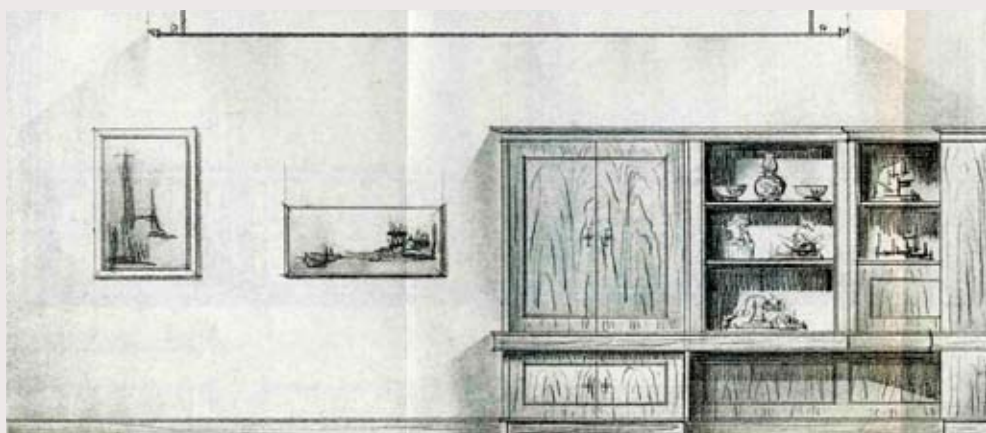
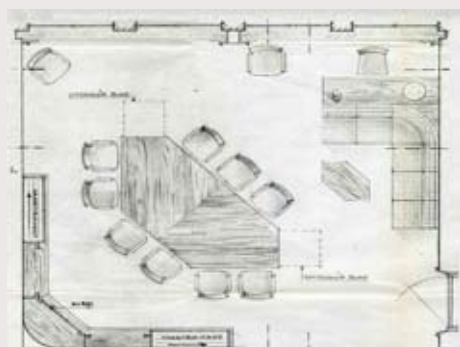
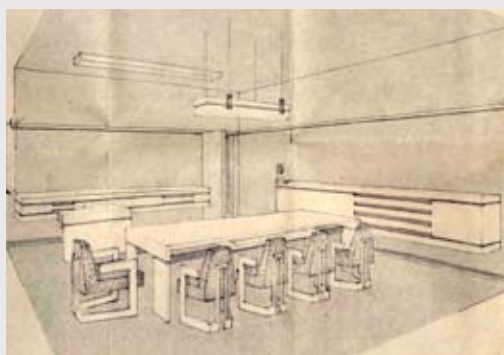
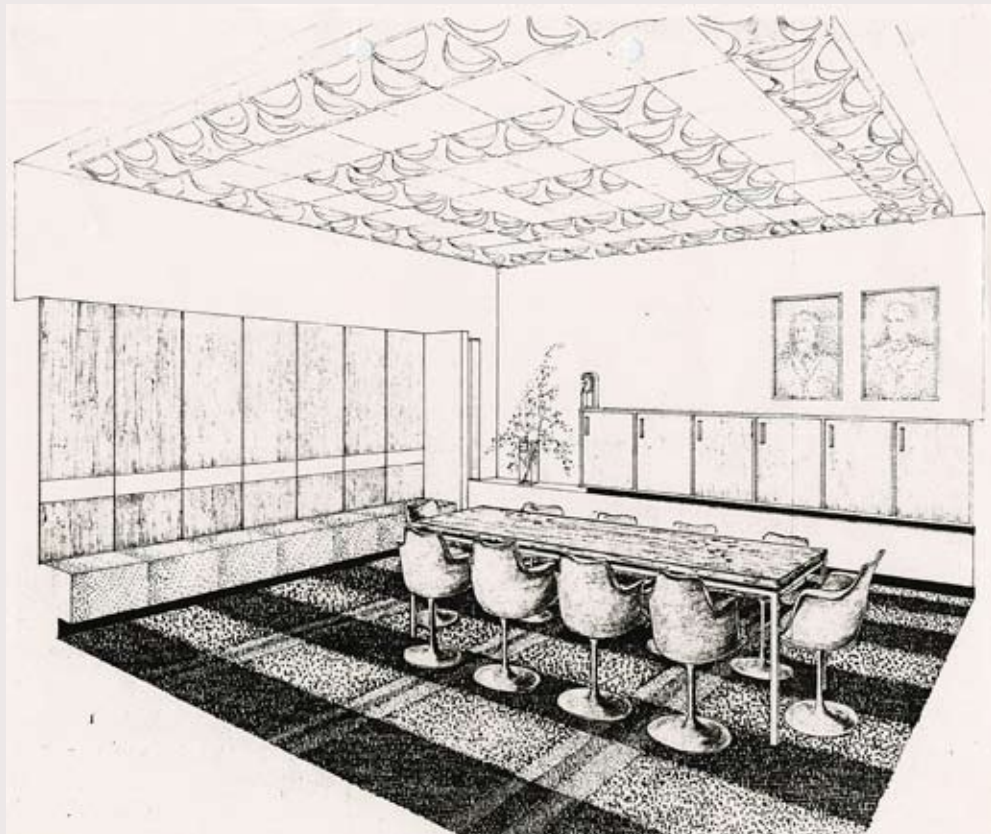
van grijsen, de bekleding van stoelen en bank is fel groen, waardoor eenig gouddraad is geweven. Op de lage kast is een prachtig zilveren klokje geplaatst met roodgeëmailleerde uurwerkkast en gouden wijzerplaat, dat op het electrisch klokkennet van het gebouw is aangesloten. (...) De tafel heeft een onderstel van zwartgespoten mahoniehout, met een blad ingelegd met blank ahorn en berken.”

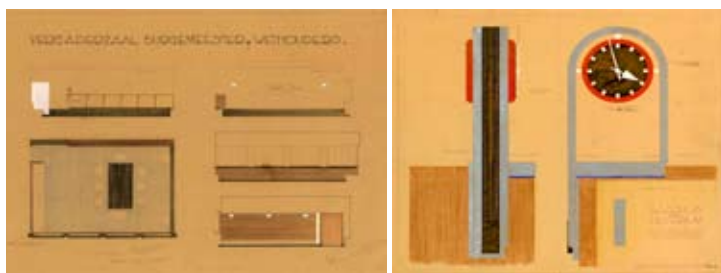
(De Gooi- en Eemlander, juli 1931, aangehaald in Dikken, 2006)

De collegekamer oogt ruim en rustig. De rechthoekige tafel met een blad van vierkante vlakken is een blikvanger. Sinds het ontwerp van Dudok kregen de latere colleges met meer papierwerk te maken en ontstond de behoefte aan een bredere tafel. Tijdens de restauratie is daarom een nieuwe tafel gemaakt die een derde (een strook vierkanten) breder was dan de oude. Boven de grote tafel hangt een lamp die door Gispen naar ontwerp van Dudok is gemaakt. Dudok was een verijnd ontwerper die ervoor zorgde dat je nooit direct in een lamp kon kijken. In het plafond zit direct boven de lamp een ventilatiesysteem verwerkt waardoor de sigarenrook van de hoge heren een uitweg kon vinden. Bij binnenkomst links is er een lange, lage kast langs de hele muur. Op de hoek van de sobere kast staat een vrij drukke klok. De aannemer wilde als geschenk een klokje aanbieden. Dudok vond dat goed onder de voorwaarde dat hij het zelf zou ontwerpen. Rechts bij binnenkomst staat langs de wand een fel groen bankje, achter een prachtige massieve wit-marmeren plaat van 70 bij 210 centimeter. Dudok werkte veel met bankjes maar in de collegekamer is het een vrij nutteloos ornament.

4

Toch is er recent bij het raam een niet-authentiek zitje geplaatst van twee Gispén-stoelen en een tafeltje, waarschijnlijk als bijzettafeltje voor koffie. Ook dat wordt echter nauwelijks gebruikt.

Bedreigingen

De collegestoelen zijn recht en strak. Al in de jaren 50 waren daar klachten over. In 1969 werd besloten tot vernieuwing van het interieur van de collegekamer. De gemeentelijke directeurs waren mordicus tegen en de directeur Publieke Werken schreef namens hen een brief aan het college: "Mijn ambtgenoten (...) zien het behoud van tenminste enige ruimten in de oorspronkelijke staat als een plicht (...) De vergaderkamer van uw college is huns inziens zeker zo'n ruimte, die voor behoud in aanmerking komt. Mijn beide voornoemde ambtgenoten zijn van mening – welke ook door mij wordt gedeeld – dat een restauratie van uw kamer als bedoeld in feite de enig aanvaardbare oplossing is, behorende bij een collegekamer in een befaamd raadhuis als dat van Hilversum." (geciteerd in Dikken, 2006).

Het college zag het primair als werkplek en vroeg in 1971 advies aan de Hilversumse Culturele Raad. Deze Raad oordeelde dat de kamer een minder goed geslaagde conceptie van Dudok was en vond herinrichting geen probleem. Er werden ontwerpen gemaakt voor nieuwe inrichtingen.

Er werd in vier collegevergaderingen over gesproken. Uiteindelijk besloot het college ervan af te zien, puur vanwege geldtekort. In 1977 werden vloerbedekking en stoffering vernieuwd in overeenstemming met het bestaande materiaal. Nadien verslechterde het gebouw weer bij gebrek aan onderhoud. Ook werden er in de inrichting veel zaken veranderd omwille van het praktische gebruik. Bij de grote restauratie zijn de burgerzaal, trouwkamer, raadszaal, burgemeesterskamer, wethouderskamers en collegekamer in oorspronkelijke staat hersteld. In alle andere ruimten staat standaardkantoormeubilair.

4

Met de rug naar het raam

De colleegetafel heeft tien stoelen. De burgemeester vindt de rechte en vrij harde stoelen, waarover vroeger klachten waren, prima: "Je went eraan." Hij zit als voorzitter aan het lange stuk, op de tweede stoel van links op de afbeelding. Hij zit bewust met de rug naar het raam, om geconcentreerd te kunnen vergaderen. Er is een vaste tafelschikking die al voor zijn komst zo was. Rechts van de voorzitter zit de loco, links de gemeentesecretaris. Sinds Ernst Bakker burgemeester is, zit het hoofd Voorlichting bij alle collegevergaderingen. Aan de muur bij de kop van de tafel hangt prominent een schilderij van de vorige burgemeester. Dat is inmiddels een traditie.

Het college vindt het een prima ruimte. Alleen niet geschikt voor presentaties, door de beperkte ruimte en door de hoge rugleuningen die het zicht op een scherm belemmeren.

De kamer wordt alleen door het college gebruikt, op dinsdagen. In geval van een ramp dient de collegekamer ook als crisiscentrum. Links in de collegekamer is een buffetachtige kast met daarin apparatuur en draaiboeken. In een ander deel van de kast liggen de tekenen B&W-voorstellen. Die circuleren niet, om te voorkomen dat deze te lang bij iemand blijven hangen. Wethouders zitten regelmatig in de namiddag of avond even stukken te lezen aan de colleegetafel.

Het hermetische concept is slecht bestand tegen aanpassingen. Het college wilde een koelkast op de kamer. Dat ding misstaat, ook al is gekozen voor een klein zwart model om niet op te vallen. Ook in een prullenbak was in Dudoks ontwerp niet voorzien. Het grijze bakje voegt zich ook slecht in de kamer. Het zijn noodzakelijke voorwerpen die stevig uit de toon vallen.

Prachtig om te zien...

Gebouw en interieur vormen een integraal geheel. Het is vanuit die optiek lastig dat het losse meubilair niet wordt beschermd binnen de huidige Monumentenwet. Gelukkig heeft het interieur al flink wat bedreigingen doorstaan, zoals de genoemde 'aanvallen' op de collegekamer. Door de jaren heen staan er steeds bewakers van het concept op. Sinds de restauratie waakt de beleidsmedewerker Monumentenzorg Arie den Dikken over ingrepen in het raadhuis. Het raadhuis is hét visitekaartje van Hilversum, weliswaar niet altijd even praktisch, maar een prachtige onhandige werkplek.

Collegiekamers HOF VAN TWENTE

EEN NUCHTER INZICHT

Het recht van de bierwagen

Al sinds 1897 wordt op de Höfte, het plein voor het huidige gemeentehuis, het 'Schoolfeest' gehouden, een vierdaags festijn. Na de nieuwbouw van het gemeentehuis in 2006 moest het plein wel beschikbaar blijven voor het feest. Er bestonden zelfs oude rechten op een route van de bierwagen, die rechtstreeks van de brouwerij naar het plein moest kunnen rijden. Het nieuwe gemeentehuis is vast gebouwd aan het theater. De gang tussen het nieuwe gemeentehuis en het theater is erg hoog en kan aan beide kanten worden opengezet en dat enkel en alleen om te zorgen dat de bierwagen jaarlijks door het gemeentehuis naar het plein kan rijden. Het nieuwe gemeentehuis is gecombineerd met nieuwbouw van het politiebureau en de bibliotheek, vrijwel alles is multifunctioneel in het gemeenschapshuis.

Andere eisen die architect Daan Josee van het bureau Kristinsson meekreeg, waren dat het een open, transparant en laagdrempelig gebouw moest worden. Dat uit zich in veel glas en doorkijkmogelijkheden. Je kunt vrijwel alles zien en dus ook vrijwel overal gezien worden. Het vele glas leidde het eerste jaar wel tot inregelprikelen van de verwarming en koeling. De vergaderruimtes in het gebouw kunnen zowel overdag als 's avonds door allerlei verenigingen en organisaties gebruikt worden. De vergaderruimtes zijn geclusterd aan de voorkant van het gebouw, de kantoren kunnen 's avonds apart afgesloten worden.

De hele organisatie is zich ervan bewust dat de burger zich thuis moet kunnen voelen in het gebouw. De medewerkers hebben zelfs een training gevolgd bij docenten van de butleropleiding. Dit heeft ertoe geleid dat zij meer oog hebben voor de manier waarop zij de burgers tegemoet treden en heeft bovendien hun kledingkeuze beïnvloed, ze zien er representatiever uit.

Uitkijken voor inktijk

Het cliché wil dat de Twentenaren nuchter en vrij sober zijn en niet van poespas houden. De interieurarchitect heeft kleuradviezen gegeven voor vloerbedekking en wanden. De uiteindelijke keuze van de kantoormeubelen is gedaan door een commissie uit het personeel. Wethouders, directeuren en medewerkers hebben hetzelfde soort meubilair.

De kamers van de burgemeester en van het college liggen naast elkaar, in een stenen doos die midden uit het gebouw steekt. De pleinzijde is volledig van glas. Het college heeft een mooi uitzicht over het plein door de glazen wand over de gehele breedte. Wie wil, kan van buitenaf de collegeleden zien vergaderen.

De wethouderskamers zijn in dezelfde gang, met aan het eind de griffie. Die 'schuurt' tegen het bestuurscentrum aan. Vervolgens komt de kamer van de gemeentesecretaris, die de schakel vormt tussen bestuur en ambtelijke organisatie.

Net als in Almelo zijn de werkkamer van de burgemeester en de vergaderplek van het college door een grote deur van elkaar te scheiden. Ook deze deur staat vrijwel altijd open. De burgemeester zit achter een modern bureau, dat een beetje op een balie lijkt. Over zijn rechterschouder kijkt een rood-wit-blauw geschilderde Beatrix richting de collegekamer. De burgemeester had een eigen stem in de inrichting. De toenmalige burgemeester Ank Bijleveld wilde graag een zitje om haar gasten te ontvangen. Haar uitgangspunt was daarbij dat de kamer zo laagdrempelig mogelijk moest zijn en bezoek zich snel thuis moest kunnen voelen. De huidige burgemeester vond de groene kleur van het zitje veel te fel en heeft voor gedekt paars gekozen. Ook staan overal kleine bronzen beeldjes van dagelijkse tafereeltjes, een persoonlijk accent van de burgemeester.

4

Sober

De collegekamer is niet ruim bemeten. De inrichting is functioneel. Opvallend is dat de collegekamer een douche en toilet bevat, meteen achter de deur in een soort gangetje. De collegeleden kunnen zich daar na een lange vergadering even opfrissen. De collegekamer dient als crisiscentrum in geval van rampen en dankzij de douche en het toilet kan er in noodgevallen langdurig gebivakkeerd worden. Om als crisiscentrum te kunnen dienen, is de collegekamer aangesloten op het noodaggregaat, zijn er mogelijkheden om diverse computers aan te sluiten en zijn er voorzieningen als televisie en extra internet- en telefoonlijnen. In de dagelijkse praktijk wordt de collegekamer alleen voor vergaderingen van het college gebruikt.

Men vergadert aan een tafel die ovaal is met recht afgesneden hoofdeinden. Er zijn acht zitplaatsen. De collegeleden hebben geen vaste plaatsen, ook de voorzitter niet. Aan het plafond en aan de wand hangen her en der gaatjesborden, die de akoestiek sterk verbeteren. In een vergadercentrum moet je elkaar kunnen verstaan om elkaar te kunnen begrijpen.

De verwarming is onzichtbaar, de warmte komt door betonkernactivering door de muren en plafonds. Aan de muur hangt alleen een abstract kunstwerk, waarvan niet duidelijk is wat het symboliseert. De vorm van het kunstwerk wordt weerspiegeld in een oranje schaal die op de vergadertafel staat. Het zijn de enige twee frivole elementen. De inrichting van de collegekamer past bij de cultuur: nuchter, open en sober. Dat is van binnen, maar ook van buitenaf goed te zien.

4

HET VIRTUELE GEMEENTEHUIS

Met enige bombarie opende Zoetermeer op 27 maart 2007 als eerste Nederlandse gemeente de deuren van een virtueel stadhuis. Dit deed zij op internetsite Second Life, een virtuele 3D-wereld, gebouwd en bevolkt door mensen over de hele wereld. De gemeente wilde het virtuele stadhuis benutten voor participatie van burgers, werving en selectie van nieuwe medewerkers, acquisitie van bedrijven en stedenbouwkundige ontwikkelingen.

Op de virtuele persconferentie bij de opening werd de gemeente direct geconfronteerd met enkele nadelen van internet. Twee anonieme virtuele relschoppers, van wie een zich volledig ontkleedde, verstoorde de bijeenkomst. De irritatie liep bij de wethouder zo hoog op dat hij de virtueel aanwezigen schreeuwde tot de orde riep en al na een paar minuten de bijeenkomst beëindigde.

Na een jaar met tegenvallende bezoekersaantallen besloot de gemeente Zoetermeer het virtuele stadhuis meer in te gaan zetten voor voorlichting. Ook andere gemeenten hebben inmiddels een virtuele locatie geopend. Den Haag startte een digitale strandtent met gemeentelijke informatie en Dordrecht heeft samen met de VVV een online-informatiepunt ingericht. Het lijkt erop dat informatievoorziening als enige van de ambitieuze doelstellingen overeind blijft.

Inmiddels is virtueel Zoetermeer veranderd in een virtueel zwart gat. Na een korte hype bleven de bezoekers weg. Dat geldt niet alleen voor Zoetermeer, ook andere plekken in de virtuele wereld van Second Life liggen er desolaat en verlaten bij. Tijdens onze eigen virtuele bezoeken aan de genoemde gemeenten kwamen we geen andere bezoekers tegen. Wellicht weet men in de nabije toekomst de digitale snelweg naar het stadhuis alsnog te vinden...

5

Raadszalen

DE VAN HET LOKAAL INRICHTING BESTUUR

Beleving en gebruik van raadszalen,
collegkamers en kantoren

5. RAADSZALEN

Politieke bewegingen

De Amerikaanse politicoloog Charles Goodsell schreef in 1988 een historisch overzicht van de interieurs van raadszalen in de Verenigde Staten, om daarmee de ontwikkeling in het denken over politiek gezag zichtbaar te maken. Hij toonde aan dat ook de binnenkant van overheidsgebouwen betekenisvol is.

Hij kwam tot drie typen inrichting. Een traditionele raadszaal (1875-1900) is een grote vierkante ruimte waarin een hoog dominant podium met een 'troon' onfeilbaar gezag uitstraalt. Rond de troon staan bureaus voor wethouders, gericht op de 'troon' van de voorzitter, niet op het publiek. Het publiek is toeschouwer en zit afgescheiden door een balustrade aan de zijkant. De Midcentury-raadszalen (1920-1960) zijn kleiner en meestal rechthoekig. Bestuurders en publiek zijn tegenover elkaar opgesteld. Aan de korte kant van de ruimte staat het bureau (dais) op een laag plateau. Achter het concaafvormige bureau zitten raadsleden (inclusief bestuurders) en voorzitter, als een collectief. Het spreekgestoelte staat midden in de ruimte, richting publiek. Het publiek zit in rechte rijen, recht tegenover het bestuur. De Contemporary-zalen (1960 – 1988) hebben veelal ronde wanden. Het bestuur zit aan een tafel die een halve cirkel vormt. De andere halve cirkel is de ruimte waar het publiek zit, veelal als amfitheater. Het is een open opstelling die niet aanstuurt op confrontatie maar op verbondenheid bij de politieke besluitvorming.

Op basis hiervan kwam Goodsell tot de conclusie dat de gekozen vertegenwoordigers zich in de loop van de tijd richting publiek keerden, burgers individuele stoelen kregen en eerst moesten opkijken naar gezag, daarna op gelijke hoogte kwamen en later vanuit het amfitheater neer konden kijken op het gezag. Goodsell liet via de inrichting zien dat volksmacht en democratie belangrijker zijn geworden in de politieke cultuur, waarbij de burgers individuen werden en gelijkheid tussen burgers en bestuur het uitgangspunt werd.

Links en Rechts

“De termen links en rechts in de politiek stammen uit de tijd van de Franse revolutie en verwezen oorspronkelijk naar de positie waarin de verschillende partijen in het parlement zaten (links of rechts van de voorzitter). In het Franse parlement zat de koning rechts tegenover de afgevaardigden. Omdat hij liever zijn (conservatieve) geestverwanten dichtbij zich had zitten, kwamen de conservatieven aan de rechterkant van het parlement terecht. Die indeling is sindsdien gehandhaafd.”

- Wikipedia.nl.

De bestuurskundige Henri Goverde onderzocht midden jaren 90 de Nederlandse raadszalen (Goverde, 1996). Hij onderscheidde gemeentehuizen van voor 1940, van 1945-1980 en van na 1980. De middencategorie was slecht vertegenwoordigd. Veel gemeenten met een gemeentehuis uit die tijd hadden de raadszaal na 1980 vernieuwd, meestal om meer ruimte te scheppen voor publiek en inspraakmogelijkheden. Vaak is daarbij het college gelijkvloers gebracht met de raadsleden. Het viel Goverde op dat onderscheid tussen college- en raadsleden vaak nauwelijks waarneembaar is. Wel hadden in een gemeente de stoelen van collegeleden armleuningen, terwijl de - destijds - overige raadsleden het zonder moesten doen.

Goverde constateert dat in Nederland in vergelijking met de Verenigde Staten de opstelling vaak ronde vormen vertoont, zeker in de (middel)grote gemeenten; vaak zijn de cirkel en de ellips gebruikt, als uitdrukking van gelijkwaardigheid van de bestuurders.

“De interieurs van de raadszalen die door ons werden bestudeerd, tonen duidelijk horizontale bestuursverhoudingen. In gezamenlijkheid willen de lokale bestuurders tot beslissingen komen, zo lijkt het. Het college van B&W heeft wel een afzonderlijke positie (eigen tafels, soms voor elk collegelid een eigen tafel) maar de verhoging, indien al aanwezig, is minimaal. (...) Ook in de ronde opstellingen zijn raadsleden, pers, ambtenaren en publiek allen georiënteerd op het college. In sommige historische raadszalen is het publiek nog duidelijk afgescheiden van politici (men zit in een nis of op een hoge tribune met balustrade). Van gemeentewege wordt echter dan vermeld dat men deze positie betreurt.”, aldus Goverde (1996: 8).

5

Goverde stelt dat de golf van democratisering in jaren 60 en 70 fors heeft doorgewerkt in de inrichting of herinrichting van raadszalen. Hij pleit ervoor om behoedzaam om te gaan met nieuwe aanpassingen, omdat het jammer zou zijn "als de ontwikkeling van de burgerdemocratie in Nederland niet langer af te lezen is in de architectuur van het lokaal bestuur." (Goverde, 1996: 9).

Na Goverdes studie stond de inrichting van het lokaal bestuur niet stil. Een belangrijke ingreep was de dualisering per 2002 waardoor wethouders niet langer raadslid waren. De gemeentewet schrijft voor hoeveel raadsleden er per gemeentegrootteklasse moeten zijn. Omdat de wethouders ook na de dualisering bij de raadsvergaderingen moesten kunnen zitten, moesten er in de raadszaal evenveel stoelen bij als er wethouders waren. Dualisering was mede daarom voor veel gemeenten een goede aanleiding om de inrichting van de raadszaal aan te pakken. Daarbij werd soms ook nagedacht over de verhouding tussen de raad en het college, en over hoe men wilde vergaderen (Tjalma, 2008).

We bezochten opnieuw drie gemeenten om de raadszaal te bekijken:

- het stadhuis van Enkhuizen uit 1688: een historisch monument ontworpen door Steven Vennekool;
- het gemeentehuis 'Rhijngeest' te Oegstgeest uit 1901: door G.J. Driessen ontworpen in de stijl van een Zwitsers chalet;
- het moderne stadsdeelkantoor Amsterdam Zuidoost uit 2006: een modern en uitnodigend door Wim Woensdregt ontworpen gebouw.

Gebouwen leveren subtiel advies

"Zelfs al is architectuur vervuld van morele principes, ze ontbeert simpelweg de macht die op te leggen. In plaats van wetten op te leggen, doet ze suggesties. (...) We zouden zo vriendelijk moeten zijn gebouwen niet de schuld te geven van ons eigen onvermogen het advies op te volgen dat zij altijd alleen maar op subtiele wijze kunnen aanreiken."

- Alain de Botton, De architectuur van het geluk, 2006, p.23.

Raadszaal ENKHUIZEN

5

HET ZIT ME AL JAREN NIET LEKKER

Van buiten...

Het stadhuis in Enkhuizen is 22 meter breed en bijna even diep. De natuurstenen gevel is 14 meter hoog. Het is van 1686 tot 1688 gebouwd voor 7.240 gulden, 17 stuivers en 6 penningen. Dat geld is verkregen doordat Enkhuizen van Willem van Oranje het recht kreeg om belasting op passerende schepen te heffen ('paalkistrecht'), omdat de stad in 1572 als een der eersten de kant van de prins had gekozen. Bouwmeester was Steven Vennekool uit Amsterdam, een leerling van Jan van Campen. Van Campen was de ontwerper van het stadhuis te Amsterdam. Beide classicistisch vormgegeven stadhuizen hebben een zekere gelijkenis.

Het wapen van Enkhuizen is prominent weergegeven op het dak. Daarboven is een torentje met daarin een bel die voor elke raadsvergadering wordt geluid.

...naar binnen

Het museale stadhuis zit boordevol historische details. De raadszaal is op de eerste verdieping, aan de voorkant. Het publiek komt binnen op de kleine tribune, gelijkvloers met de raadszaal maar daarvan gescheiden door een donkere houten balustrade. Het publiek moet op losse, harde stoeltjes plaatsnemen en zit erg dicht op elkaar, maar als je rondkijkt, ben je dat snel vergeten.

Er hangt een indrukwekkende historische lading in de rechthoekige ruimte van bescheiden afmeting (circa 6,7 bij 9,9 meter). Alle muren zijn met rood velours bekleed en hebben een donkere, houten lambrijsing. Daardoor kunnen de vier ramen niet voorkomen dat het donker oogt. In de wand zit een verborgen deur naar de burgemeesterskamer. Bij een vergadering betreden raadsleden de raadszaal via de burgemeesterskamer, waar het presentieboek op de colleegetafel ligt ter tekening. Niet om zich symbolisch te melden bij de voorzitter, maar omdat er in de raadszaal geen plek is om dat boek te leggen. Ook voor een spreekgestoelte is geen ruimte.

Het plafond wordt geheel gevuld met drie historische schilderijen: links het paalkistrecht en rechts de visvangst.

Daartussen in het midden een grote allegorie op de gerechtigheid – een directe boodschap uit het verleden voor alle navolgende generaties bestuurders. De Stedemaagd houdt een schild vast met daarop het stadswapen en in de andere hand de weegschaal van de gerechtigheid, symbool van de afgewogen besluitvorming. Ze wordt omringd door symbolen als een zandloper (de tijd), een slang (voorzichtigheid) en een spiegel (eerlijkheid).

Aan de muren hangen historische schilderijen. Een forse schouw domineert het beeld aan de ene straatzijde. Een detonerende jaren 80 foto van Beatrix hangt er wat verloren naast. Zij hing vroeger prominenter, tussen twee ramen, maar moest plaatsmaken voor een zeldzaam kostbaar schilderij uit zeventiende eeuw van een vrouw in Enkhuizer kledingdracht. Toch heeft de tijd niet stilgestaan: in de raadszaal is draadloos internet. Alle raadsleden hebben laptops gekregen en de helft van hen neemt die mee in de vergadering. De voorzitter heeft wel een enkele keer ingegrepen toen men elkaar berichtjes zat te mailen, want het is een openbare vergadering waarbij het debat in openbaarheid dient plaats te vinden.

Vooruitziend en eensgezind

Het zit niet lekker in de raad van Enkhuizen. Wat betreft omvang en uitstraling past het meubilair totaal niet in de historische ruimte. Eind 2002, vlak voor de komst van de griffier, is het historische meubilair vervangen. De stoelen dateerden uit 1700 en voldeden niet meer.

5

Een manager heeft zonder overleg met het presidium tafels en stoelen gekozen. Toen het nieuwe meubilair kwam, schrok iedereen. Er zijn verschillende opstellingen geprobeerd, maar het bleef onwerkbaar. Er is erg weinig werkruimte per raadslid en men zit dicht op elkaar gepropt. De tafel heeft een opstaand randje waardoor raadsleden elkaar niet helemaal kunnen zien en ook dat ervaart men als onprettig. Dat alles staat een ontspannen debat in de weg. Op het plafond ontvouwt een engel een lint met de tekst 'Provide et unanimiter', 'vooruitziend en eensgezind'. Helaas lukt dat in Enkhuizen niet altijd. De raad telt 17 leden en 8 fracties, die al tientallen jaren op een vrij felle, bijna agressieve manier met elkaar omgaan.

Er is wel eens gepolst of de raad elders wilde gaan vergaderen, maar het verlaten van de ruimte waar hun voorgangers al 400 jaar werkten, was onbespreekbaar. De griffier heeft het presidium vervolgens gevraagd welke eisen men stelde aan een nieuwe tafel: een groter werkvlak, geen opstaande rand en bij voorkeur een ovale vorm met zo min mogelijk mensen met de rug naar het publiek. De historische stoelen waren na 2002 wel al vervangen en de huidige exemplaren moesten blijven om kosten te besparen. Twee raadsleden met rugklachten hebben aangepaste ergonomische (bureau)stoelen gekregen. De kleur ervan is rood als de muren, maar wijkt sterk af van de gele stoelen van de overige leden.

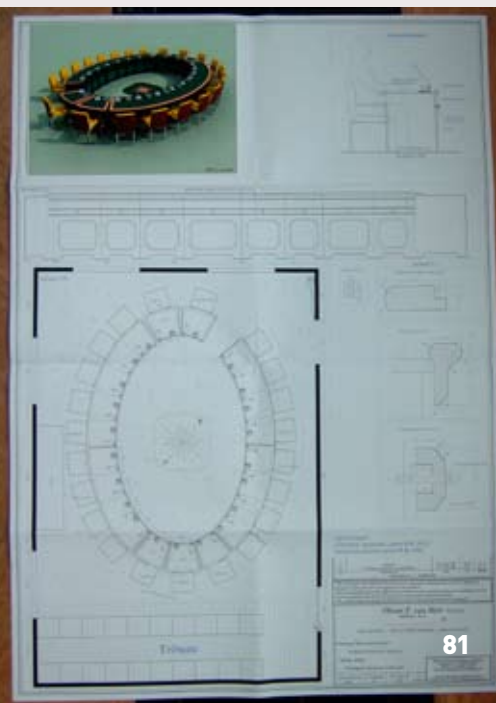
De afdeling Bouwkunde maakte een schets binnen die randvoorwaarden en het bleek te passen. Vervolgens heeft de Buitendienst het ontwerp op ware grootte nagebouwd in de daartoe ontruimde raadszaal.

Er was in het ontwerp maar 40 centimeter om langs te tafels te lopen, dan moet je voelen wat dat in de praktijk betekent. Raadsleden konden twee avonden komen kijken, passen en ervaren. Bijna iedereen kwam kijken en iedereen was enthousiast. Een lokale ontwerper die veel scheepsinterieurs maakt, tekende een ontwerp. In 2004 werd een kredietvoorstel voor de bouw naar de raad gestuurd. Het was echter een tijd van bezuinigingen waardoor het voor de raad moeilijk was om voor 'zichzelf' geld vrij te maken. Het voorstel werd afgewezen, al vond iedereen vervanging hard nodig.

5

W.v.t.t.k.

Inmiddels gaat het financieel weer beter. In juli 2007 is geld vrijgemaakt voor de tafel. Tijdens het maken bleek dat het ontwerp toch niet helemaal klopte. Zo zouden de schotten die de benen aan het zicht onttrekken de indeling van de panelen op de muur volgen. Sommige muurpanelen zijn breder dan andere. De bouwer wees erop dat dit visueel slecht zou uitpakken omdat het zou lijken alsof sommige raadsleden een bredere plek hadden dan andere. De paneelindeling van de tafel is daarom aangepast. Op de ontwerp-tekening staat dat er lijfhout van Enkhuizer iepen in zou worden verwerkt. Dat lijkt een mooi lokaal accent van de ontwerper, maar de meubelmaker gaf aan dat dat hout helemaal niet bestaat. Met een belangrijke raadsactiviteit is terdege rekening gehouden: op alle ontwerp-tekeningen staan koffiekopjes.

In het najaar van 2008 wordt de nieuwe tafel opgeleverd. Ook met de nieuwe, ruimere, ovale tafel zal het wat behelpen blijven in het prachtige historische stadhuis. Het is krap, 's zomers heet en er is weinig ruimte voor het publiek. Ook zijn er geen fractiekamers.

Tijdens schorsing van raadsvergaderingen overlegt men in wethouderskamers of de trouwzaal. Er zijn niet voor elke fractie ruimtes, maar de meeste fracties zijn zo klein dat bij schorsingen meestal overleg tussen meerdere fracties plaatsvindt. Het tekort aan ruimtes dwingt de versplinterde raad tot samenwerking.

Het zit al jaren niet lekker in de raad van Enkhuizen.

Raadszalen ZUIDOOST

FORMELER EN DUAAL

Het stadskantoor

Door de drie Amsterdamse kruisen en de opvallende publieksingang is het stadskantoor niet te missen. Het ligt midden in het stadsdeel, vlak bij NS-station Bijlmer, en is onderdeel van een winkelcentrum. Vlakbij ligt nog het oude, onopvallende stadsdeelkantoor, dat te klein was en ongeschikt voor dienstverlening. In 2006 is het nieuwe kantoor geopend aan het Anton de Komplein. Wim Woensdregt van ADP Architecten moest het nieuwe stadsdeelkantoor zo maken dat het uitnodigend zou zijn richting de inwoners. De onderste verdieping is van glas met daartussen witte kolommen waarop de rest van het rode bakstenen gebouw lijkt te staan.

Opvallend is het torentje aan de wegzijde, met daarop de Amsterdamse kruisen en een klok. Het torentje breekt de strakke lijn van het gebouw. Zonder dit torentje zou het kantoor aanmerkelijk lager zijn dan bijvoorbeeld het belastingkantoor of de woningen in de directe omgeving.

Het plein ligt een verdieping lager dan de autoweg die erlangs loopt. Het gebouw heeft dan ook twee ingangen: de hoofdingang op de begane grond is toegankelijk vanaf het plein, de andere ingang is toegankelijk vanaf de weg. Via deze ingang kan men naar de publieksbalies maar ook direct naar het gedeelte waarin de raadszaal is (de 'raads vleugel').

De raads vleugel

In de raads vleugel zitten de griffie en de bodes. Verder zijn er de fractie- en commissiekamers, de raadsleeskamer, een kleine trouwzaal en uiteraard de raadszaal, die ook dienst doet als grote trouwzaal. De fractiekamers zijn direct tegenover de griffiekamers. Er zijn minder fractiekamers dan fracties, dus zij moeten delen. De kamers zijn sober en neutraal ingericht. Er zijn vrijwel geen persoonlijke of partijpolitieke details; foto's, verkiezingsposters of affiches ontbreken. Alleen de afgesloten grijze partijkasten laten zien dat hier politiek wordt bedreven. De PvdA-fractie vergadert altijd in de commissiezaal omdat de fractie te groot is. De PvdA heeft 17 van de 29 zetels en levert 4 van de 5 dagelijks bestuurders.

Naast de vergaderkamers is de leeskamer, ingericht als een gezellige, kleurrijke huiskamer met grote, groene fauteuils rondom een salontafel. Langs de wand staan een grote boekenkast en een kast met beleidsnotities en raadsstukken. De postvakjes van de raadsleden zijn meestal goed gevuld want het stadsdeel stuurt de raadspost niet naar het huisadres.

De gang naar de raadszaal mondt uit in een ruime lobby met veel ramen, de kant van het plein is een volledig glazen wand. In de lobby staan een aantal metalen stoelen en tafeltjes en enkele statafels. De opvallende oranje bank - meer voor het oog dan voor het comfort - is persoonlijk door de architect uitgezocht. De architect heeft zich fel verzet tegen het - achter een wandje verscholen - keukentje, dat onontbeerlijk is voor de koffie, hapjes en drankjes. De lobby is namelijk een ontmoetingsruimte voor deelraadsleden, leden van het Dagelijks Bestuur (DB), ambtenaren en burgers, voor, na en tijdens raadsvergaderingen. Hier vindt veel informeel overleg plaats tijdens schorsingen van vergaderingen. Op de opgehangen monitors kun je in de gaten houden wat er in de raadszaal gebeurt.

5

De raadszaal

Twee imposante houten deuren markeren de raadszaal aan het einde van de gang. Achter de deuren is een ruime entree. Omdat deze doorloopt vanuit de lobby en er enkele statafels staan, beschouwen bezoekers en raadsleden dit vaak als verlengde van de lobby. Dit blokkeert dan de ingang en werkt soms storend op de vergaderingen.

De raadszaal zelf is een rechthoekige ruimte van ongeveer 17 bij 20 meter. De rechterzijde is een glazen wand die uitkijkt op het centrale plein. Deze wand lijkt uit het gebouw te steken, waardoor de raadszaal ook van buitenaf herkenbaar is. De witte muur tegenover de ingang is kaal, op het getekende zwart-witportret van Beatrix na. De gehele muur tegenover het plein is een groot en kleurrijk kunstwerk. Het kunstwerk symboliseert de 'skyline' van de Bijlmer en bevat elementen uit de verschillende culturen die hier samenleven. Als het donker is, zijn de lichtgevende elementen vanaf het plein te zien. De laatste zijde is een flexibele wand, waarmee een deel van de zaal kan worden afgesloten en gebruikt als extra vergaderruimte. Dit is nog nooit nodig geweest.

Duaal en informeel

Het ontwerp van de inrichting kende twee belangrijke uitgangspunten: het moest een duale raadszaal worden met een informele uitstraling. De raadszaal heeft een aangename sfeer. Het publiek moet zich welkom voelen en alles goed kunnen volgen.

Er zijn daarom twee publieke tribunes, een aan de pleinzijde en een direct links van de ingang, gelijkvloers met de raadstafel. Die dubbele tribune dient om voldoende ruimte te hebben, en om het publiek de mogelijkheid te geven een plaats te kiezen waarvandaan alles goed is te volgen. Want dat is wel een probleem, vanaf geen van beide tribunes is de hele zaal te overzien. Het zicht wordt geblokkeerd door de stoelen met een hoge en dichte rugleuning. Van achteren zie je slechts de kruin van de raadsleden. Om het voor bezoekers toch mogelijk te maken alles goed te volgen, hangen er twee schermen waarop elke spreker automatisch wordt geprojecteerd. Gevolg is dat sommigen tijdens debatten naar de schermen kijken en niet naar de mensen.

Voorheen zaten raadsleden in Lagerhuisopstelling in 2 keer 2 rijen tegenover elkaar. Haaks erop zaten daartussen de DB-leden, daar tegenover zat het publiek. In die oude opstelling stond het DB centraal. Bovendien had deze opstelling soms tot gevolg dat men ook inhoudelijk tegenover elkaar kwam te staan. Om dat te voorkomen is gekozen voor een grote, ronde tafel. Aan de verre zijde vormen de raadsvoorzitter en de griffier het centrum, als gastheer kijken zij uit op de rest van de zaal. Aan weerszijden van hen zitten de raadsleden. Tegenover de griffier en voorzitter zitten de DB-leden aan een aparte tafel. Zij zitten met de rug naar de publieke tribune aan de raamzijde. Hoewel op nadrukkelijk verzoek van het DB een balustrade het publiek van het DB scheidt, voelde dat voor de DB-leden aanvankelijk toch wat ongemakkelijk. Er zijn echter nooit incidenten geweest.

5

Er is geen spreekgestoelte, dat vond men te formeel. Hoewel men de vergaderruimte zo informeel mogelijk heeft willen maken, verlopen de vergaderingen in de nieuwe inrichting eigenlijk veel formeler. De tafel is te groot om snel onderling iets te bespreken; alles moet via de microfoon. Vergaderingen moeten ook vaker worden geschorst voor overleg. Bovendien heeft de cirkelvorm - en dan met name de grotere afstand - in de beleving van de raadsleden gezorgd voor een sterkere polarisering, iets wat men juist wilde voorkomen. Ook het spreekgestoelte wordt wel eens gemist. Als men zou mogen kiezen zou een volgende indeling bestaan uit twee ringen. Daar staat tegenover dat de dualisering wel is geslaagd. Dat is te zien aan de inrichting: het publiek is zo gepositioneerd dat de raadsvoorzitter centraal zit en het DB op de rug wordt gekeken. Ook tijdens de vergaderingen is het merkbaar dat het accent is verplaatst van het DB naar de raad.

De raadszaal laat - vooral door uitzicht op het plein en door het kunstwerk - duidelijk zien dat het de Bijlmer betreft. Het is een fraaie, open en transparante ruimte. De praktische werking is soms minder geslaagd. De projectie op schermen is een noodgreep. Informeel en intiem praten met 29 mensen is lastig en wordt door de huidige inrichting niet eenvoudiger gemaakt.

Raadszalen OEGSTGEEST

5

STOELENDANS ZONDER EINDE

Jelgersmakliniek

In 1999 werd het gemeentehuis van Oegstgeest geopend. Het is gevestigd in het gebouw dat in 1903 werd opgericht als sanatorium Rhyngeest, om zenuwlijders in te behandelen. In 1949 werd het omgedoopt in de Jelgersmakliniek. De ontwerper G.J. Driessen, gemeentearchitect van Leiden, was geïnspireerd door de chaletstijl uit Zwitserland, dat destijds als ideaal vakantie-land werd beschouwd vanwege de rust, ruimte en gezonde lucht. Het gebouw lijkt meer op een zomerhotel dan een ziekenhuis, en is prachtig gelegen in een statig park. Het gebouw deed jarenlang dienst, maar in de jaren 50 begon het te verouderen en vanaf de jaren 80 werd het in feite niet meer gebruikt.

In 1993 kocht de gemeente Oegstgeest het pand voor één gulden. Men zocht een nieuw gemeentehuis en moest beslissen tussen aanpassen van het oude gemeentehuis, herbouwen op de plek van de kliniek of aanpassen van de kliniek. Het leidde tot hevige politieke discussies en was een van de aanleidingen voor de oprichting van de lokale partij Leefbaar Oegstgeest. In februari 1995 kwam het onder meer over dit onderwerp tot een breuk in het college. In december 1995 besliste de raad dat de Jelgersmakliniek het nieuwe gemeentehuis werd (Hielkema, 1999). Architect Geert Hoekstra van bureau A+D+P mocht de verbouwing vormgeven. Tijdens het ontwerpproces werd het gebouw rijksmonument. De voorgevel liet de architect intact en aan de achterzijde schoof hij een 'nieuwbouwdoos' in het oude gebouw.

In een boekje over de verbouwing staat hierover: "De architect heeft veel tijd en energie gestoken in het toelichten van zijn ideeën. Zijn bureau is regelmatig betrokken bij het verbouwen van gemeentehuizen. Hij weet dat bestuurders er moeite mee hebben om te beslissen over 'het decorum' van een gemeentehuis, het representatieve aspect van het gebouw. Ze zijn vaak bang dat het teveel geld kost, is zijn ervaring. (...) 'Toch bouw je als gemeente ook maar één keer in een generatie een raadhuis. Ik heb gelukkig veel krediet gekregen van Oegstgeest.' " (Hielkema, 1999: 15).

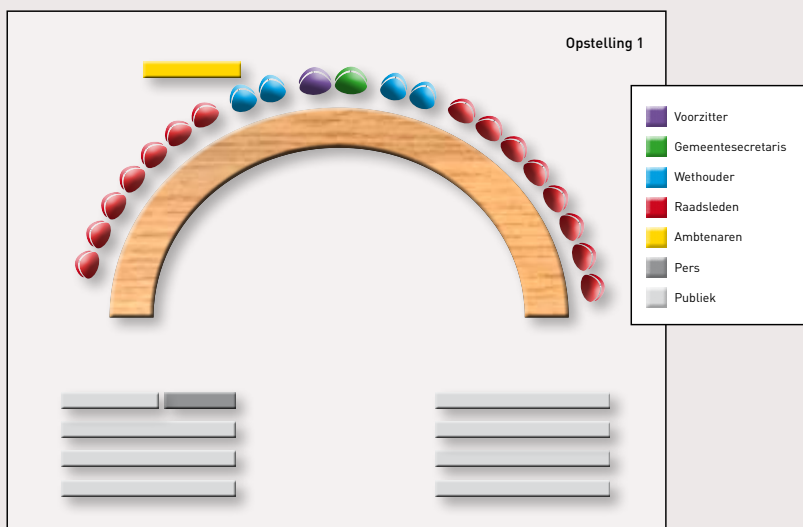
Nieuwbouwdoo

De raadszaal zit op de begane grond in de nieuwbouwdoo. Als je het gemeentehuis binnenkomt, kijk je direct op de grote houten deuren van de raadszaal. De centrale hal ervoor is fraai betegeld. Boven de deuren staat een bordje met de inscriptie S.P.Q.O., de Latijnse afkorting voor 'de raad en het volk van Oegstgeest'. De raadszaal is bijzonder ruim, bijna 14 bij 12 meter. Er is niets wat duidelijk maakt dat het Oegstgeest is, het had elke willekeurige gemeente kunnen zijn. Het is een uitstekende, moderne vergaderzaal, maar in feite een kale doos zonder karakter.

Sinds 2006 werkt de raad met de Politieke Ronde: er wordt op twee plaatsen tegelijk vergaderd (de commissierondes Ruimte en Burger) waarna een raadsvergadering wordt gehouden. Na de commissiebehandeling van een onderwerp wordt besloten of het nogmaals in de commissie moet, of als hamerstuk naar de volgende raad gaat, of als agendapunt naar de volgende raad gaat, of dat het college een nieuw voorstel maakt. Dat systeem bevalt goed.

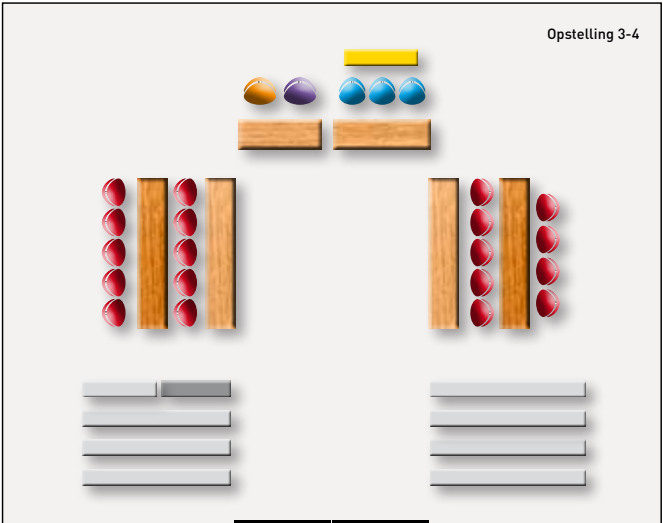
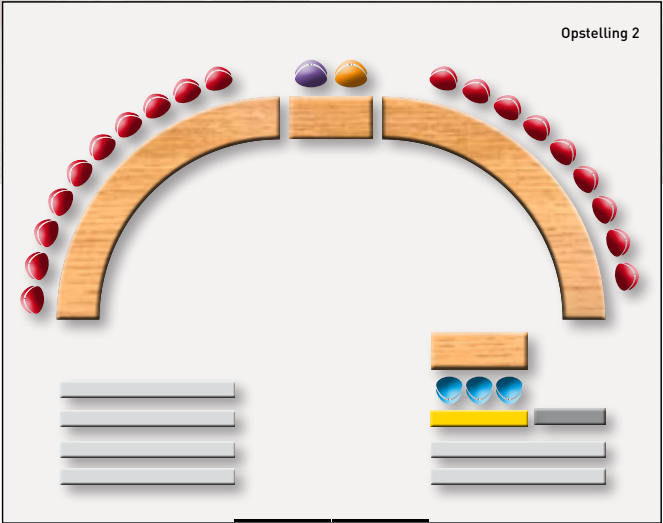
Zes opstellingen

Men is echter nog niet 100% tevreden over de opstelling van de raad. Er zijn de afgelopen paar jaar maar liefst zes opstellingen uitgetoetst. Er is zelfs een speciaal apparaatje waarmee de tafeldelen gemakkelijk opgetild en verplaatst kunnen worden.

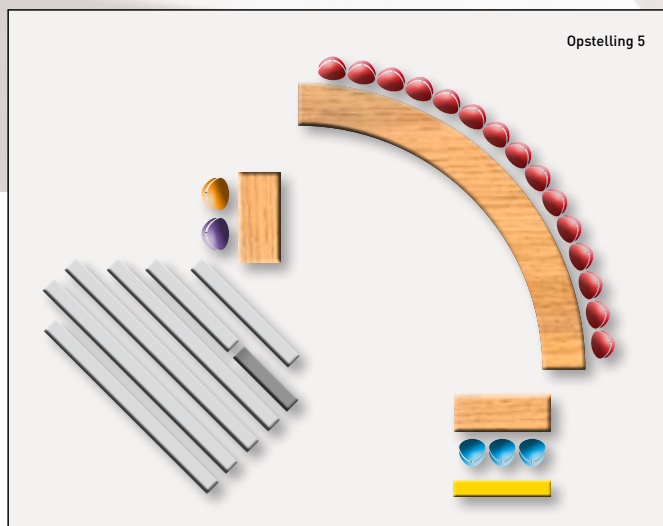

- Voorzitter
- Griffier
- Wethouder
- Raadsleden
- Ambtenaren
- Pers
- Publiek

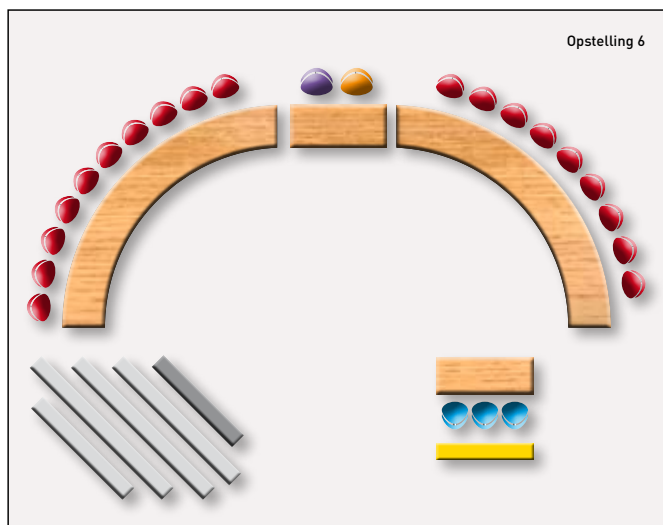

Opstelling 5

5

Opstelling 6

De eerste opstelling was een boog met in het midden voorzitter en gemeentesecretaris, geflankeerd door de vier wethouders en aan beide uiteinde raadsleden (opstelling 1). Het publiek zat direct links en rechts op losse stoelen, gelijkvloers met de raadsleden, zonder afscheiding.

Na de dualisering moest de gemeentesecretaris zijn plaats afstaan aan de griffier (opstelling 2). Er kwamen drie wethouders. Het feit dat zij niet meer in de raad zaten, werd gesymboliseerd door hen apart te plaatsen, tussen raad en publiek. Het beviel maar matig. Raadsleden spraken in die opstelling toch nog altijd vooral tegen het college, in plaats van met elkaar. Bovenal hadden de wethouders er last van dat zij dicht op het publiek zaten, met de rug ernaartoe.

De derde opstelling moest soelaas bieden. Net als in het Lagerhuis zaten de raadsleden in 2 keer 2 rijen recht tegenover elkaar, met de (vice)fractievoorzitters op de voorste rijen. De voorzitter en griffier zaten aan het hoofd ertussen. De wethouders kwamen ver van het publiek te zitten. Al gauw klaagden de raadsleden op de achterste rijen dat het zicht matig was. In de vierde opstelling werden de achterste rijen daarom opgehoogd. Dat verbeterde het zicht en leidde tot een compacte, bijna intieme 'setting' waarover de burgemeester enthousiast was. De raad was echter niet tevreden want het leidde tot een kunstmatige tegenstelling tussen het linker- en het rechterdeel. Verder vonden de raadsleden op de achterste rijen dat zij, ondanks de verhoging, als 'backbenchers' op de tweede rang zaten. Ook zag de raad het publiek niet. Het publiek keek naar het college, waardoor het een 'openbare collegevergadering' werd met de raad als toeschouwer in zijn eigen raadszaal. Dit experiment werd snel beëindigd.

Bij de vijfde opstelling werd het perspectief gedraaid. In de rechterbovenhoek van de zaal zaten de negentien raadsleden in een boog, met daar schuin tegenover het publiek. Voorzitter en griffier en de wethouders zaten aan weerszijden van de boog. De raad was redelijk tevreden over deze opstelling, maar de voorzitter had er problemen mee. Zij had weliswaar een goed overzicht over de raad, maar kon nu het publiek niet meer zien en dat terwijl zij er wel vlakbij zat. De inwoners van Oegstgeest zijn veelal goed opgeleid en mondig. Aangezien het publiek gelijkvloers zit met de politiek en er geen hekje of iets dergelijks is, heeft het publiek soms de neiging zich in het debat te mengen. De voorzitter kan het publiek niet goed aanspreken als zij er met de rug naartoe zit. Ook was de afstand tot de wethouders nu wel erg groot geworden.

Orde in de raadszaal

Dat bracht de raad bij de huidige opstelling. Deze is vrijwel gelijk aan de allereerste opstelling van circa drie jaar daarvoor, alleen zat er toen geen ruimte tussen de tafels van de voorzitter en griffier en die van de raadsleden. Blijkbaar waren de experimenten om het dualisme meer tot zijn recht te laten komen geen succes. Elke opstelling duurde ongeveer een half jaar. Er was afgesproken om het even een kans te geven, en niet al bij de eerste vergadering te gaan mopperen. Het is voor iedereen prettig dat Oegstgeest letterlijk de ruimte heeft om de opstelling eens om te gooien en te kijken wat beter werkt.

De huidige opstelling wordt sinds najaar 2007 gebruikt en bevat eigenlijk iedereen het best. Wel is het zicht van de voorzitter naar de rechterzijde van de tafel beperkt, waardoor sommige raadsleden er niet altijd gemakkelijk in slagen haar aandacht te trekken. Dit is echter een gering ongemak. Opmerkelijk is dat de partijen ter linkerzijde - Leefbaar Oegstgeest en de VVD - in de huidige opstelling vaak met elkaar lijken op te trekken, net als de twee partijen aan de rechterzijde, Progressief Oegstgeest en CDA. Dit terwijl VVD, Progressief Oegstgeest en CDA de coalitie vormen. Wederom blijkt: 'where you stand, depends on where you sit'. De nieuwbouwdoos waarin de raadszaal zich bevindt, ontbreekt het weliswaar aan karakter, maar hij biedt uitstekende mogelijkheden om te blijven zoeken naar een ideale inrichting. De stoelendans is waarschijnlijk nog niet ten einde.

INTERMEZZO

DE KOFFIEKAMER

Koffie en werk zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Tot voor kort was de koffiekamer meestal een 'restruimte'; de koffieautomaat stond daar waar toevallig nog een plekje over was. Inmiddels wordt het belang van goede koffie op een goede plek meer onderkend. En terecht.

De vaste start van menige kantoordag is dat men 's ochtends tijdens het opstarten van de computer alvast een kop koffie haalt om de dag met een 'boost' te beginnen. Koffie stimuleert de geest. En in de loop van de werkdag wordt koffiedrinken ('even een bakkie doen') vaak gebruikt als welverdiende pauze, om even bij te praten. En ook dat verhoogt de productiviteit. Praten met collega's bij de koffieautomaat is goed voor de hersenen: wie regelmatig even gaat rondhangen voor een kletspraatje, heeft een beter geheugen en kan betere beslissingen nemen. Zogenaamde 'small talk' vergroot de sociale intelligentie.

Mensen roddelen wat af in de koffiekamers. Dat heeft een belangrijke sociale functie. Het is gezellig en fungeert als uitlaatklep voor spanningen en frustraties. Bovendien bevestigen roddels de heersende bedrijfscultuur. Wanneer we roddelen over een collega die vaak te laat komt, geven we daarmee impliciet aan dat te laat komen niet past binnen het bedrijf. Men hoeft niet zich niet iedere keer naar de koffiekamer te begeven om de effecten van de koffie en de koffiekamer op te merken. Medewerkers die geen koffie voor collega's willen halen, vormen een grote ergernis, nog boven lawaai maken of geleende spullen niet terugbrengen. Deze collega's vindt men 'grof en asociaal', iets wat de werksfeer ongetwijfeld niet ten goede komt.

Een goede koffieruimte nodigt dus uit tot gesprek, het moet er goed toeven zijn. Gelet op de positieve effecten op de productiviteit en de werksfeer verdient de koffiekamer meer aandacht. Misschien dat dan zelfs die bewuste collega ook eens loopt.

- www.uk.rug.nl en www.managersonline.nl

UITLEIDING

"We shape our buildings, and afterwards our buildings shape us." zei Winston Churchill toen in 1943 besloten moest worden over de herbouw van het gebombardeerde Engelse parlamentsgebouw. Het raakt de kern van de vragen waarmee we dit boek openen:

Hoe zijn in de gemeentehuizen de werk- en vergaderruimten voor raad, college en ambtenaren ingericht, welke gedachten over het werk liggen daaraan ten grondslag en hoe werkt dat in de praktijk?

Al in het eerste hoofdstuk schreven we dat het ondoenlijk zou zijn om een set van regels, afspraken en uitgangspunten op te stellen waarmee dé ideale inrichting kan worden samengesteld. Onze bezoeken aan de beschreven tien gemeenten bevestigden dat: geen gemeente is gelijk. De beleving en het gebruik van raadszalen, collegekamers en kantoren zijn sterk afhankelijk van de lokale context, de geschiedenis van het gebouw, de werkopvatting en bovenal, de mensen die er moeten of mogen werken. Het ultieme ontwerp hebben wij niet gezocht, en niet gevonden.

Schoonheid is projectie

"Wanneer we een gebouw als mooi omschrijven, impliceert dat meer dan alleen een esthetische voorkeur: er zal ook sprake zijn van een voorliefde voor een soort leven dat dit bouwwerk met zijn dak, deurkrukken, raamkozijnen, trap en inrichting uitdraagt. Een indruk van schoonheid. Een indruk van schoonheid is een teken dat we op een materiële verwezenlijking zijn gestuit van wat we zoal onder een goed leven verstaan."

- Alain de Botton, *De architectuur van het geluk*, 2006, p.80.

We hebben gezocht naar praktijkverhalen, om van te leren. Want na verloop van tijd wen je aan je werkomgeving, zoals je ook went aan een stropdas. In Bos en Lommer deden de medewerkers door de ontruiming ongewild een half jaar ervaring op bij andere werkplekken. Hun verhaal leert ons dat een frisse blik soms kan leiden tot een hernieuwd (positief) oordeel over de eigen werkplek. Het kan ook stimulerend zijn om eens over de gemeentegrenzen te kijken. Misschien helpen de verhalen in dit boek u om ook eens naar uw eigen behoefte en uw eigen werkplek te kijken. We besluiten dan ook niet met antwoorden maar met drie vragen die daarbij kunnen helpen:

1. Is het gemeentehuis vormgegeven en ingericht op basis van een helder concept?

Het gaat hierbij niet om de vraag of men het concept mooi vindt. Over smaak valt te twisten: veel mensen vinden het stadhuis van Den Haag prachtig, maar minstens zoveel mensen vinden het verschrikkelijk. Het is interessanter om te kijken of er sprake is van esthetische coherentie: is het concept duidelijk en samenhangend? In het wat eclectisch ingerichte gemeentehuis van Rozendaal is daar weinig oog voor, met als gevolg dat het rommelig en onrustig overkomt. Daartegenover staan Hilversum en Alphen aan de Rijn met strak esthetische concepten die prachtig maar niet altijd praktisch zijn. Dat brengt ons tot de tweede vraag:

2. Kan men in het gemeentehuis goed en prettig werken en vergaderen?

Nog altijd geldt de uitspraak uit de vijfde eeuw voor Christus van de Griekse wijsgeer Protagoras: "De mens is de maat van alle dingen." Het gaat bij deze vraag om de instrumentele bruikbaarheid. Dat gaat verder dan de bekende Arboregels, het gaat ook om gezond verstand: dingen die op de tekentafel lijken te werken, moeten in de praktijk uitgetoetst worden. Je moet in de ruimte goed en prettig kunnen werken. Een dwingend esthetisch concept dat niet 'van nature' aansluit bij wat men nodig heeft om erin te werken - dat dus op gebruikersgemak te wensen overlaat - heeft een bewaker nodig, zo zagen we in Den Bosch en Hilversum. Ook moet de inrichting aangepast kunnen worden aan nieuwe wensen van nieuwe mensen (waarbij het overigens denkbaar is - en dus mogelijk moet zijn - dat ook gemeentebestuurders meer gaan telewerken). Maar daarmee ben je er niet. We kwamen ook prettige en praktische ruimten tegen die wat karakterloos waren omdat ze niet lieten zien om welke gemeente het gaat, zoals het Bossche stads kantoor en de raadszaal in Oegstgeest. Dat brengt ons tot de laatste vraag:

3. Stralen het gemeentehuis en de inrichting een lokale identiteit en bestuurscultuur uit?

Laat het gebouw zien dat het een gemeentehuis is, of had er een willekeurig ander bedrijf in kunnen zitten? Is ook duidelijk waar het lokaal bestuur voor staat? Dat kunnen 'visiewoorden' zijn als transparant, interactie, centrum, gezag, dominantie, toegankelijk, draagvlak et cetera. In Hof van Twente is het bestuur letterlijk transparant: je kunt van buitenaf de collegeleden zien vergaderen.

Heeft het gemeentehuis een lokaal karakter: is er respect voor de genius loci - het eigene van de plek - en maken gebouw en inrichting duidelijk om welke gemeente het gaat? De symbolische plafondschildering in de raadszaal van Enkhuizen laat duidelijk zien waar de gemeente voor staat. In de stadskantoren van Zuidoost en Bos en Lommer laten kunst en foto's zien waar je bent. Voelen bezoekers en gebruikers zich verbonden met het gemeentehuis, zoals bijvoorbeeld in Hilversum het geval is? Kortom: heeft het symbolische waarde?

Bij diverse ruimten die we in dit boek beschreven, is het antwoord op de ene vraag positiever dan op de andere. Dat is niet verwonderlijk want het gaat over zaken die soms met elkaar botsen. Dat brengt ons tot onze enige 'EIS': werk aan een balans tussen zowel de Esthetische als de Instrumentele als de Symbolische kant van de inrichting van het gemeentehuis. Wanneer een van deze factoren de andere overschaduwet, vermindert dat de waarde of in ieder geval de waardering van een gemeentehuis. Het zijn aandachtspunten waartussen in het ontwerp en in de praktijk een balans moet worden gezocht. Dat is een belangrijke eis bij de inrichting van het lokaal bestuur.

Omgeving

Zoals dat iedere dag gebeurt, valt de avond binnen
in de onvanzelfsprekendheid van je omgeving

en zoals dat iedere nacht gebeurt, breekt de dag aan
buiten, achter de gordijnen

en het licht strijkt weer langs het stof in de lucht en langs
het stof in de lucht en bereikt de oude plant

nu beweeg je je wijsvinger voorzichtig naar het kozijn van
een onzichtbaar raam dat hier ergens moet zijn

de telefoon gaat
moet misschien iemand die telefoon even opnemen?
dus ik zeg: ja hoe is dat hier precies georganiseerd en
is daar überhaupt over nagedacht?

de doos met de lege ordners op het dressoir
de jampot met het water en de luidspreker van de intercom
de mededelingen, de portretten en het landschap die nu nog

om je heen zijn, zoals dat iedere dag gebeurt,
wachten op hun verdwijning.

- Martin Reints, Tussen de gebeurtenissen, 2000.

DANKWOORD

Dit boek combineert de verhalen van vele mensen. Wij danken hierbij iedereen die ons met woord en daad heeft bijgestaan. Een aantal mensen willen wij specifiek noemen. Wij hebben inspirerende gesprekken en rondleidingen gehad met en dankzij de volgende mensen:

Almelo

Henk Beijers, stadsarchivaris

Menno Knip, burgemeester

Alphen aan den Rijn

Evert Jan de Gruijter, griffier

Mieke Vrijmoed, griffiemedewerker

Amsterdam Bos en Lommer

Sonja Pol, stadsdeelsecretaris

Nelleke Vervelde, afdelingshoofd Facilitaire Zaken

Amsterdam Zuidoost

Gert Both, griffier

Lourens Burgers, voorzitter stadsdeelraad

Den Bosch

Charles van Velzen, coördinator Facilitair Beheer

Jan van Schijndel, hoofd Facilitaire Zaken

Jeanne Hoetelmans, teamleider secretariaat Bouwen

Enkhuizen

Erik Baan, griffier

Klaas van der Veen, fractievoorzitter PvdA

Patricia de Munnik, fractievoorzitter VVD/D66

Hilversum

Arie den Dikken, beleidsmedewerker Monumentenzorg

Egon Mecklenfeld, medewerker Algemene Bestuurszaken

Ernst Bakker, burgemeester

Hof van Twente

Raymond Stijntjes, projectleider nieuwbouw

Oegstgeest

Bert Jan Smallenbroek, fractievoorzitter CDA

Els Timmers-van Klink, burgemeester

Fred Kromhout, griffier

Rozendaal

Henk Jacobs, hoofd Openbare Werken

Klaas Schaap, hoofd Burger- en Bestuurlijke Zaken

Dit boek is geschreven op basis van informatie uit gesprekken met diverse mensen, bezoeken aan de beschreven plekken, informatie uit boeken, websites en andere bronnen. De auteurs hebben hieraan hun eigen interpretaties en woorden verbonden. Alles wat in dit boek is opgeschreven en opgetekend is dan ook geheel de verantwoordelijkheid van de auteurs.

LITERATUUR

- Berg, J.Th.J. van den (2008) "IJspaleis", in: VNG magazine, 8 augustus 2008, p.7.
- Berg, J.Th.J. van den (1995) "Een kathedraal van de democratie", in: Socialisme en Democratie, nr.5, pp.243-246.
- Botton, A. de (2006) De Architectuur van het geluk, Atlas.
- Brinkel, Th. (1990) "Het verband tussen bouw en boodschap. Over architectuur en inrichting van parlamentsgebouwen", in: H. Righart (ed.) (1990) De zachte kant van politiek, opstellen over politiek cultuur, Den Haag: SDU, pp. 151-165.
- Camp, P. (2003) Gebouwen met een ziel: het belang van gebouwen voor organisaties en mensen, Amsterdam: De Prom.
- Dijkstra, K., Pieterse M. en A. Pruyn (2006) Physical environmental stimuli that turn healthcare facilities into healing environments through psychologically mediated effects: systematic review, in: Journal of Advanced Nursing, vol.56, nr.2, pp. 161-181.
- Dikken, A. den en M. Cramer (2006) Raadhuis Hilversum, Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Drunen, M. van en F. Van Duijn (2007) "Organisatiegericht huisvesten", in: Jaarboek Facility Management 2006, pp. 11-13.
- Dul, J. (2003) De mens is de maat van alle dingen, over mensgericht ontwerpen van producten en processen, oratie, Rotterdam: Erasmus Universiteit, ERIM Inaugural Addresses in Management Series.
- Ensel, R. (2008) Alleen tijdens kantooruren, kleine cultuur-geschiedenis van het kantoorleven, Nijmegen: Vantilt.
- Goodsell, C.T. (1977) "Bureaucratic Manipulation of Physical Symbols: an empirical study", in: American Journal of Political Science, vol.21, nr.1, pp.79-91.

- Goodsell, C.T. (1988) *The Social Meaning of Civic Space, studying Political Authority through Architecture*, Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Goodsell, C.T. (2000) *American Statehouse: interpreting Democracy's Temples*, Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Goodsell, C.T. (2003) "The Concept of Public Space and Its Democratic Manifestations", in: *American Review of Public Administration*, vol. 33, nr.4, pp. 361–383.
- Goverde, H.J.M. (1996) "Architectuur en Representatie van de Macht", in: *Openbaar Bestuur*, nr. 2, pp. 4-9.
- Hielkema, H. en A. Huisman (1999) *Oegstgeest – Rhijngeest*, Amsterdam: Uitgeverij bab.
- Hodgkinson, T. (2005) *Lof der luiheid, wenken voor de beoefenaar*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Jonge, D. de (1998) *Mooi is anders*, Delft: Delft University Press.
- Klein Hesselink, J. , M. Loomans, E. de Groot en A. Kremer (2006) *Fysiologische en psychische en gezondheidseffecten van planten in de werksituatie op de gezondheid en het welbevinden van werknemers*, Hoofddorp: TNO.
- Mak, G. (1997) *Het stadspaleis, de geschiedenis van het paleis op de dam*, Olympus.
- Nelissen, N. (2006) *Hart voor Architectuur in Europa*, Lanaken: Drukkerij Pietermans.
- Nelissen, N. (2000- 2003) "Bestuursgebouw te kijk gezet", serie columns in: *Bestuurswetenschappen*.

- Otten, M.H.P. (2000) Verstrikt in grote projecten: hoe de stadhuizen in Amsterdam en Apeldoorn totstandkwamen, Den Haag: VNG Uitgeverij.
- Prast, H. , S. Steenbruggen en L. Willekens (2008), Raadhuizen, een plandocumentatie, Amsterdam: Sun.
- Provincie Gelderland (2008) Kwaliteitsmeting Gelders Lokaal Bestuur – Profielschets Gemeente Rozendaal, Provincie Gelderland.
- Reints, M. (2000) Tussen de gebeurtenissen, gedichten, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Smeets, M. (2008) "Het klassieke kantoor is passé", in; Trouw, 12 augustus 2008.
- Stipdonk, V.P. van (2008) "Het gemeentehuis verdient meer aandacht", in: Raadsledennieuws, oktober, pp. 6-7.
- Teunissen, M., F. van Westrenen en P. Zuiderwijk (2008) We rule this city!, Architectuur en macht in Den Haag, Den Haag: Stroom.
- TNO (2008) Kwaliteit van de fysieke zorgomgeving, Deel 1: Stand van zaken onderzoek gegevensvariabelen en de effecten op de (zieke) mens, Delft: TNO.
- Thompson, E.P. (1963) The Making of the English Working Class, Londen: Penguin.
- Tjalma, H. (2008) "Nieuwe vergadervormen: hét succesmodel bestaat niet", in: Bestuursforum, augustus/september, pp.18-19.
- Veen. P. van (2007) Dierbare collega's, apenstreken op de werkvloer, Amsterdam: Business Contact.
- Wal, R.A. van der, R.M.J. Wolvenkamp en J. van Maanen (2004) Bouwen van gemeentehuizen, Den Haag: VNG Uitgeverij.
- Wieringa, S. (2000) "Nieuwe werkdimensies", in: Next!, oktober, pp. 42-47.

